

Irmeli Sikala ja Jaana Tuura

LAPSEN IKÄTASOINEN SEKSUAALIKASVATUS

Keskustelutilaisuus varhaiskasvatuksen henkilökunnan kanssa

LAPSEN IKÄTASOINEN SEKSUAALIKASVATUS

Keskustelutilaisuus varhaiskasvatuksen henkilökunnan kanssa

Irmeli Sikala ja Jaana Tuura
Lapsen ikätasoinen seksuaalikasvatus
Syksy 2019
Hoitotyö
Oulun ammattikorkeakoulu

TIIVISTELMÄ

Oulun ammattikorkeakoulu
Sairaanhoitaja, Mielensterveys- ja päihdehoitotyö

Tekijät: Irmeli Sikala ja Jaana Tuura

Opinnäytetyön nimi: Lapsen ikätasoinen seksuaalikasvatus -keskustelutilaisuus varhaiskasvatuksen henkilökunnan kanssa.

Työn ohjaaja: Kirsi Myllykangas ja Sirpa Tölli

Työn valmistumislukukausi ja -vuosi: Syksy 2019

Sivumäärä: 48

Seksuaalisuus on osa ihmisyyttä ja läsnä koko ihmisen elämän ajan. Tästä huolimatta lapsi ja seksuaalisuus samassa lauseessa mielletään usein vieraaksi. Lapsen kehitykselle tarpeellinen seksuaalikasvatus tulisi nykytutkimusten valossa aloittaa jo varhaiskasvatusiässä, mutta varhaiskasvattajien koulutus ei valmista leikki-ikäisen lapsen seksuaalikasvatukseen. Varhaiskasvatuksen henkilökunta on esittänyt huolensa lasten osin häiriintyneestäkin seksuaalikäyttäytymisestä ja median vaikuttavuudesta yhä nuorempien lasten seksuaaliseen kehitykseen.

Opinnäytetyömme käsittelee lapsen ikätasoisesta seksuaalikasvatusta varhaiskasvatusikäisille lapsille ja sen toiminnallinen osuus on varhaiskasvatushenkilökunnalle pidettävä keskustelutilaisuus lapsen ikätasoisesta seksuaalikasvatuksesta. Opinnäytetyön tarpeellisuus ilmeni useiden eri tahojen, kuten lastenneuvolan työntekijöiden ja varhaiskasvattajien kanssa käytyjen keskusteluiden myötä ja tarve varhaiskasvatusikäisen lapsen seksuaalikasvatukselle on ollut esillä myös mediassa. Tavoitteenamme on tuoda esille hyvään teoretietoon pohjaten jo varhaisessa vaiheessa käydyn seksuaalikasvatuksen merkitys lapsen elämässä ja saada seksuaalisuuden puheeksi ottaminen varhaiskasvatuksen piirissä arkipäiväisemmäksi.

Keskustelutilaisuus toteutettiin Nivalan Nokelan päiväkodissa, jossa paikalla oli varhaiskasvattajia jokaisesta nivalalaisesta päiväkodista. Keskustelutilaisuus pohjautui opinnäytetyömme teoriaosuuteen. Osallistujia pyydettiin täyttämään tilaisuuden päätteeksi palautelomakkeet, joiden avulla arvioimme keskustelutilaisuuden onnistuneisuutta ja tarpeellisuutta. Keskustelu lapsen ikätasoisesta seksuaalikasvatuksesta osoittautui palautteiden perusteella tarpeelliseksi, sillä jokainen vastaajista oli sitä mieltä, että voi hyödyntää saamaansa tietoa työssään ja että tieto oli tarpeellista. Vastaavaa keskustelutilaisuutta voisi toteuttaa laajemmassa mittakaavassa avoimena tilaisuutena myös lasten vanhemmille, tai muille kasvattajille.

Asiasanat: Seksuaalisuus, seksuaalikasvatus, varhaiskasvatus, sukupuoli

ABSTRACT

Oulu University of Applied Sciences
Degree programme, option

Authors: Irmeli Sikala and Jaana Tuura

Title of thesis: Lapsen ikätasoinen seksuaalikasvatus -keskustelutilaisuus varhaiskasvatuksen henkilökunnan kanssa.

Supervisors: Kirsi Myllykangas and Sirpa Tölli

Term and year when the thesis was submitted: Autumn 2019 Number of pages: 48

Sexuality is a part of humanity and is presented throughout human life. Despite this, child and sexuality in the same sentence are often perceived as strange. In the light of current research, sexual education for child development should begin at an early age, but the day-care center staff has confirmed, that their education does not prepare for the child's sexual education. The staff at the day-care centers have voiced their concern about the partially disturbed sexual behavior of children and the impact of the media on child's sexual development.

Our thesis deals with the sexual education of a child in early childhood education and its functional part is a discussion for day-care center staff about childhood sexual education. The necessity of the thesis was manifested through discussions with various stakeholders, such as child-care clinics and kindergarten teachers and the need for early childhood sexual education in the media. Our aim is to highlight the importance of early childhood sexual education in good theoretical knowledge and to make the talk of sexuality more commonplace in everyday life.

The discussion was arranged at Nivala's Nokela Nursery, where the staff from each Nivala's day-care center were present. The discussion was based on the theoretical part of our Thesis. At the end of the event, participants were asked to fill in feedback forms to help us evaluate the success and necessity of the discussion. The feedback on the child's age-related sexual education turned out to be necessary, as each respondent felt that they could use the information they received at work and that it was necessary. A similar discussion event could be conducted on a larger scale as an open event for parents of children or other educators.

Keywords: sexuality, sexual development, sex education, child's sexual development

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	7
2	SEKSUAALISUUS ILMIÖNÄ	10
2.1	Seksuaalisuus	10
2.2	Seksuaalisuuden ulottuvuudet ja seksuaalioikeudet.....	11
2.3	Seksuaaliterveyden edistäminen	12
2.4	Seksuaalikasvatus.....	12
2.5	Seksuaalinen suuntautuminen	13
2.6	Sukupuolen moninaisuus lapsuudessa	15
3	LAPSEN IKÄTASOINEN KEHITYS	18
3.1	0-1 -vuotias.....	18
3.2	2 –vuotias.....	19
3.3	3-4 –vuotias.....	19
3.4	5-6 -vuotias.....	20
4	SEKSUAALISEN KASVUN TUKEMISEN MERKITYS LAPSEN ELÄMÄSSÄ	22
4.1	Lapsen itsetunnon ja persoonallisuuden kehittymisen tukeminen varhaiskasvatuksessa	22
4.2	Turvataidot	23
4.3	Puheeksi ottamisen menetelmät	25
4.4	Lapset puheeksi-menetelmä	26
4.5	Seksuaalikasvatuksen haasteet	28
5	VARHAISKASVATUS.....	29
5.1	Varhaiskasvatus Suomessa	29
5.2	Varhaiskasvatuksen kasvatukselliset tavoitteet ja merkitys lapsen elämässä	29
6	PROJEKTI	31
6.1	Projektin oppimistavoitteet, kustannusarvio ja riskit	31
6.2	Projektioorganisaatio.....	34
6.3	Projektin elinkaari	35
6.4	Projektin toteutus.....	36
6.5	Projektin arviointi	38
6.6	Projektin tavoitteiden saavuttaminen.....	39
6.7	Riskien arvioiminen	40

7	POHDINTA.....	41
	LÄHTEET.....	44

1 JOHDANTO

Ihmisellä on jo syntyessään seksuaalisuus, joka muuttuu elämän aikana. Se on luonnollinen osa kehitystä ja terveyttä. (Ryttläinen & Valkama 2010,11). Seksuaalisuudesta puhuminen on kuitenkin yhteiskunnassamme vielä tabu ja seksuaalisuuden puheeksi ottaminen lasten kanssa voi olla haastavaa. Lapsella on kuitenkin oikeus ikätasoiseen seksuaalikasvatukseen ja tietoon. Varhaiskasvatussuunnitelma myös edellyttää varhaiskasvatushenkilökuntaa huomioimaan lapsen seksuaalisen kasvatuksen tarpeen ja siihen on kirjattu yhdenvertaisuuden, tasa-arvon ja moninaisuuden velvoite. Se tarkoittaa sitä, että varhaiskasvatushenkilökunnan tulee luoda moninaisuutta kunnioittava ilmapiiri sekä huomioida moninaiset perheet. Siihen on myös kirjattu, että lasten perheidentiteettiä ja perhesuhteita tuetaan siten, että jokainen lapsi voi kokea oman perheensä arvokkaaksi. (Opetushallitus, varhaiskasvatussuunnitelman perusteet pähkinänkuoressa, viitattu 30.8.2019). THL on julkaissut seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelman vuosille 2014–2020. Se on päivitetty Sosiaali- ja terveysministeriön toimeksiannosta THL:n seksuaali- ja lisääntymisterveysyksikössä yhteistyössä järjestöjen ja asiantuntijoiden kanssa. Päivitetyn toimintaohjelman painopistealueet ovat seksuaalikasvatus, synnyttäjien voimavarojen tukeminen, monikulttuurisuus sekä miesten seksuaali- ja lisääntymisterveys. Toimintaohjelman mukaan, seksuaalikasvatukseen tulee näkyä myös varhaiskasvatuksen opetussuunnitelmassa omana kokonaisuutena seksuaalikasvatus -käsitettä käyttäen. Tämän vuoksi ajattelimme, että oli tärkeää avata keskustelua päiväkodissa lasten seksuaalikasvatukseen liittyen ja antaa henkilökunnalle työkaluja toteuttaa lasten seksuaaliskasvatusta työssään. (Kurtuncu, Akhan, Tanir & Yildiz 2015, 208; Klemetti & Raussi-Lehto 2016, 182; Seta, sukupuolen moninaisuus ja lapset 2019, 12–13).

Jotta lapsen seksuaalisuudesta tulisi helpommin lähestyttävä ja arkipäivään sujuvasti sijoittuva asia, on aiheesta syytä keskustella yhä avoimemmin. Teoriatieto hälventää tehokkaasti ennakkoluuloja ja seksuaalisuuden moninaisuutta on näin ollen helpompi ymmärtää. Lapsen kokemus hyväksytyksi tulemisesta sellaisena kuin hän on, on suuri merkitys itsetunnon ja itsetuntemuksen kehittymiselle. Hyvä itsetunto suojaa tutkitusti myöhemmin elämässä monilta kuormittavilta tekijöiltä ja ehkäisee syrjäytymistä. Lapsen kokemus hyväksytyksi tulemisesta vähentää hänen kokemustaan siitä, että olisi erilaisena vääränlainen, tai että hänen olisi muututtava samanlaiseksi kuin toiset lapset tullakseen hyväksytyksi. Lapsi syntyy ainutlaatuisena yksilönä ja tullessaan kohdatuksi ja hyväksytyksi sellaisenaan, kasvaa hän myös itsensä hyväksyväksi aikuiseksi. Lapsi hyväksyy lähtökohtaisesti itsensä ja toiset sellaisena kuin he ovat, mutta kohdatessaan suvaitse-

mattomuutta itseään tai lähipiiriään kohtaan, herää hänessä häpeän tunteita. Lapsen kokema häpeä vaikuttaa voimakkaasti lapsen kehitykseen ja sillä on pitkäkestoiset seuraukset lapsen elämässä. Jos lapsi joutuu kokemaan jatkuvaa häpeää, voi siitä tulla osa hänen identiteettiään ja hän voi kokea olevansa ihmisenä puutteellinen, huono ja kelpaamaton. Nykyisessä psykologisessa tutkimuksessa on käynyt ilmi, häpeää tunteva kokee itsensä kokonaisuudessaan huonoksi ja epäonnistuneeksi. Voimakas ja jatkuva häpeän tunne voi altistaa masennukselle, ahdistukselle sekä erilaisiin riippuvuuksiin ja syömishäiriöihin. Pahimmillaan se voi aiheuttaa jopa kuoleman-kaipua ja itsetuhoisuutta. (Silver-Kuhlampi & Helkama 2012, 383 –392; Nyyti ry, liiallinen häpeä on haitallista, viitattu 19.10.2019).

Vuonna 2013 Väestöliiton tekemä kyselytutkimus osoitti, että lapsi ja seksuaalisuus samassa lauseessa mielletään vieraaksi. Kyselytutkimukseen vastanneista varhaiskasvatuksen työntekijöistä 80% oli sitä mieltä, että alle kouluikäisen seksuaalisuudella on merkitystä lapsen myöhemmän seksuaaliterveyteen. Koulutuksesta kysyttäessä varhaiskasvattajat olivat sitä mieltä, että etenkin raskaus, hedelmöitys, synnytys ja turvataidot ovat niitä osa-alueita, joista koulutuksessa on saatu vain niukasti tietoa. Kyselytutkimuksessa nousi esiin varhaiskasvattajien huoli siitä, kuinka media vaikuttaa lapsen seksuaalikehitykseen ja 88% vastasi olevansa jokseenkin samaa mieltä siitä, että lapset saavat ympäristöstään liikaa sellaista tietoa, johon he eivät ole vielä kypsiä. Myös Yle uutisoi aiheesta juuri ennen keskustelutilaisuutta, ja sen mukaan pienetkin lapset kohtaavat sosiaalisessa mediassa asioita, joiden käsittelemiseen heillä ei ole valmiuksia. Uutisten mukaan, myös pedofiilit pääsevät lasten lähelle internetissä pelattavien pelien avulla aikaisempaa helpommin. Uutisten mukaan lapsia pakotetaan verkossa seksuaalisiin tekoihin ja web-kameran kuvamateriaalilla voidaan kiristää lasta sekä se voi päätyä myös levitykseen. (Väestöliitto 2019, Pusuhippaa, lääkrileikkejä ja haikaravauvoja- tutkimus, viitattu 16.10.2019; Yle 2019, Näin pedofiilit saalistavat suosikkipeleissä Fortniteissa ja Minecraftissa – asiantuntija neuvoo, kuinka lasta voi suojella verkossa, viitattu 12.11.2019; Yle 2019, Jo 12-vuotiaita on uhattu somessa pornosivustoille päätymisellä: yhä nuoremmat lapset törmäävät väkivaltavideoihin ja verkkokiusaamiseen, viitattu 12.11.2019).

Pienten lasten seksuaalisuuden määrittäminen osoittautuu tärkeäksi tarkasteltaessa seksuaalisuuden suojaamista ja sen tukemista. Tutkimuksessa tuli ilmi, että varhaiskasvattajista 47% ovat nähneet lapsen tekevän sellaisia seksuaalisia tekoja, jotka liittyvät asioihin, joita lapsen ei olisi pitänyt nähdä tai kokea. Tutkimus osoittaa, että vanhemmat ovat avoimempia seksuaalikasvatukseen ja vanhemmista 76% olivat sitä mieltä, että seksuaalikasvatus tulee aloittaa ennen kou-

luikkää. Ammattilaisista samaa mieltä oli 60%. Osa ammattilaisista oli sitä mieltä, ettei seksuaalikasvatus kuulu lainkaan päivähoitoon, vaikkakin he toteuttavat sitä jo puhumalla kehoista, tunteista ja sopivuussäännöistä. Yhtenä tavoitteenamme oli vaikuttaa varhaiskasvatushenkilökunnan asenteisiin lapsen ikätasoista seksuaalikasvatusta kohtaan. (Väestöliitto 2019, Pusuhippaa, lääkärileikkijä ja haikaravauvoja- tutkimus, viitattu 16.10.2019).

Maailman terveysjärjestö WHO on antanut vuonna 2010 suosituksen hyvästä ja kokonaisvaltaisesta seksuaalikasvatuksesta lapsille eri ikävaiheissa. Tärkeimpänä seksuaalikasvatuksen tavoitteena on terveen ja tasapainoisen minäkuvan kehittyminen. Lasten ja nuorten kohdalla tavoitteena on tukea ja suojella seksuaalista kehitystä. Kaikilla lapsilla ja nuorilla on oikeus saada ikäänsä nähden sopivaa seksuaalikasvatusta, jonka avulla he hankkivat ne tiedot, taidot ja positiiviset arvot, joita tarvitsevat ymmärtääkseen seksuaalisuuttaan. (WHO:n standardit Euroopassa, viitattu 23.8.2019). Tutkimukset osoittavat, että vanhempien positiivinen asenne seksuaalikasvatukseen vaikuttaa lapsen seksuaalisuuteen positiivisesti ja varhaiskasvatuksen henkilökunta voi olla tukemassa vanhempia positiivisen asenteen luomisessa. Tutkimuksista kävi myös ilmi, että vanhemmat ovat ensisijaisia seksuaalikasvattajia lapsilleen, mutta heti heidän jälkeensä tulevat varhaiskasvattajat, terveydenhuoltohenkilökunta ja opettajat. Tutkimusten mukaan lasten voi olla jopa helpompi ottaa vastaan tietoa seksuaalisuuteen liittyvistä asioista muilta kuin omilta vanhemmiltaan. (Müberra & Nadir 2009, 1408—1413; Kurtuncu, Akhan, Tanir & Yildiz 2015, 208).

Tämä on toiminnallinen opinnäytetyö, joka toteutettiin projektina. Projektimme tavoitteena oli lisätä varhaiskasvatuksen henkilökunnan tietoisuutta lasten seksuaalikasvatuksesta ja antaa heille puheeksi ottamisen menetelmiä, joiden avulla he voivat keskustella sekä lasten, että lasten vanhempien kanssa. Puheeksi ottamiseen tarvitaan rohkeutta ja keinoja myös tilanteessa, jossa aikuisella herää epäily lapsen seksuaalisesta kaltoinkohtelusta. Tavoitteenamme oli myös lisätä varhaiskasvatuksen henkilökunnan tietämystä sukupuolen moninaisuudesta sekä erilaisista seksuaalisista suuntauksista. Seksuaalisuus ja sen ilmentymät ovat olleet yhteiskunnassamme myytti, josta puhutaan tänä päivänä varsinkin mediassa aiempaa avoimemmin. Keskustelutilaisuudessa mietittiin puheeksi ottamisen menetelmiä esimerkiksi siinä tapauksessa, jos lapsen vanhempien näkemys lapsen seksuaalisen kasvun tukemisesta poikkeaa varhaiskasvatuksen henkilökunnan näkemyksestä.

2 SEKSUAALISUUS ILMIÖNÄ

2.1 Seksuaalisuus

Seksuaalisuus-käsitteen käyttö yleistyi 1900-luvulla ja se on lähtöisin latinan kielestä sanasta *sexus*. Seksuaalisuus on jokaisen ihmisen perusoikeus ja olennainen osa hyvinvointia, elämänlaatua ja terveyttä. Seksuaalisuus alkaa kehittyä jo sikiökaudella, se ilmenee ihmisen kaikissa elämän vaiheissa ja on elämänikäinen kehitysprosessi, jonka rakennusaineita kootaan läpi elämän. Seksuaalisuuteen kuuluvat biologinen sukupuoli, seksuaalinen kehitys, seksuaalinen identiteetti, seksuaalinen suuntautuminen ja sosiaalinen sukupuoli-identiteetti, erotiikka, mielihyvä, läheisyys sekä suvun jatkaminen. (Ryttyläinen & Valkama 2010,11; Väestöliitto, WHO:n standardit Euroopassa, viitattu 23.8.2019).

Seksuaalisuus on osa minuutta ja minäkuva. Se sisältää käsityksen siitä millainen kuva meillä on itsestämme ja siihen käsitykseen vaikuttaa se, millaista vuorovaikutus muiden ihmisten kanssa on ollut. Vauvasta lähtien saamme palautetta omasta itsestämme muilta ihmisiltä. Se miten esimerkiksi kehoamme on kosketeltu ja miten meitä on kohdeltu, on osa seksuaalista minuuttamme. Myös kiintymyssuhde ja sen laatu vaikuttavat siihen, millainen kehonkuva, itsetunto ja itsetunteus meille kasvaa. Ymmärrys omasta seksuaali-identiteetistä syntyy murrosiän loppupuolella ja siinä vaiheessa alkaa selkiytyä sukupuolirooli sekä seksuaalinen suuntautuminen. Seksuaali-identiteetin kehittyminen on kuitenkin aina yksilöllistä ja sen työstäminen voi olla koko eliniän kestävä psyykinen ja sosiaalinen prosessi, jolla on vaikutuksia terveyteen ja hyvinvointiin. Seksuaaliseen minuuteen liittyvät myös ne roolit, joita meille on annettu ja mitä rooleja olemme itse omaksuneet. (Mielenterveystalo, tietoa seksuaalisuudesta, viitattu 23.8.2019; Ryttyläinen & Valkama 2010, 13–14).

Seksuaalisuus on elämässämme kaikkein intiimein asia, joka halutaan pitää pois muiden ihmisten silmistä ja siitä voi olla vaikea puhua. Seksuaalisuuden äärellä ihminen on paljaimmillaan ja haavoittuvimmillaan ja kohtaa itsensä syvimpien kysymysten äärellä. Julkisuudessa ja mediassa seksuaalisuudesta puhutaan avoimemmin, tosin niissä puhutaan enimmäkseen seksuaalisuuden kaikkein ongelmallisimmista ilmiöistä, kuten seksuaalinen hyväksikäyttö, teiniraskaudet ja sukupuolitaudit. Myös porno luo osittain vääristynyttä kuvaa seksuaalisuudesta sekä seksistä. Seksi ja

seksuaalisuus kiinnostavat lähes kaikkia ihmisiä ja opimme siitä koko elämän ajan kokemusten kautta. Varhaiset kokemukset lapsuudesta opettavat intiimiydestä, luottamuksesta ja sukupuolesta sekä vallasta ja niistä opimme tarkkailemalla omien vanhempiemme tapaa kohdella toisiaan ja lapsiaan. Jotkut lapset kasvavat perheissä, joissa seksuaalisuus ei näy juuri millään tavalla ja lasten kysymykset uteliaisuuden aiheet myös ohitetaan. On myös vanhempia, joiden omaan seksuaalisuuteen liittyy jotain pelottavaa ja häpeällistä. Tahtomattaan he siirtävät tätä ajattelua myös lapsilleen. Enenevässä määrin on myös lapsia, jotka saavat ikätasolleen ja kehitykselleen sopivalla tavalla tietoa ja tukea seksuaaliselle kasvulleen. (Kontula 2012, 7 – 19; Santalahti & Lehtonen 2016, 17).

Seksuaalisuuden ajatellaan olevan myös meissä jokaisessa olevaa elinvoimaa, jonka turvin voi voimaannuttaa niin itseään kuin parisuhdettaankin. Tasapainoinen ja eheä seksuaalisuus näyttäytyy kykynä olla kontaktissa itseensä sekä muihin ihmisiin. Se on kykyä hyväksyä ja pitää omasta kehostaan sellaisena kuin se on sekä nauttia seksuaalisuudestaan ja kunnioittaa toisia. Välinpitämättömyys, kylmyys, ahdistuneisuus, pyrkimys hallita tai alistaa muita ihmisiä taas vastaa epätasapainoista seksuaalisuutta. Seksuaalisuuteen liittyy vahvasti emotionaalisuus ja tunteet. (Santalahti & Lehtonen 2016, 17; Ryttyläinen & Valkama 2010, 14).

2.2 Seksuaalisuuden ulottuvuudet ja seksuaalioikeudet

Seksuaalisuuden ulottuvuuksiin kuuluvat biologinen, sosiokulttuurinen sekä psykologinen ulottuvuus. Biologinen ulottuvuus sisältää sukupuoleen ja perinnöllisyyteen liittyviä asioita, kuten lisääntyminen, syntyvyyden säännöstely, fysiologinen kierto ja sen muutokset, fyysinen ulkonäkö sekä kasvu ja seksuaalinen kiihottuminen ja reagointi. Sosiokulttuuriseen ulottuvuuteen kuuluvat lait, uskonnot, kulttuuri, kansallinen perintö, eettisyys, omaiset ja ystävät sekä informaatiovälineet, joiden merkitys kasvaa koko ajan. Psykologinen ulottuvuus sisältää kaikki kokemukset, ilmaisykyvyn, opitut asenteet, käyttäytymisen, minäkuvan sekä kehonkuvan. Näin ollen voidaan todeta, että seksuaalisuus pitää sisällään paljon asioita ja vaikuttavia tekijöitä, jotka jokainen ihminen käsittää omalla tavallaan. Biologiseen ja psyykkiseen ulottuvuuteen vaikuttavat vahvasti kulttuuri sekä sosiokulttuuriset ulottuvuudet, jotka vaikuttavat ihmisten ajatuksiin ja tekoihin. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 12 – 14; Greenberg 2010, 87).

Seksuaaliterveys perustuu seksuaalioikeuksiin, jotka ovat osa ihmisoikeuksia ja joita tulee suojella ja kunnioittaa. Ihmisen vapautta tehdä seksuaalisuuteensa liittyviä päätöksiä rajoitetaan kuitenkin ympäri maailmaa. Seksuaalioikeuksien takaaminen vähentää inhimillistä kärsimystä ja on myös taloudellisesti järkevää. Esimerkiksi teiniraskaudet johtavat usein koulunkäynnin keskeyttämiseen, mikä vaikuttaa nuoren äidin tulevaisuuden tulotasoon. Seksuaalioikeuksien keskeinen sisältö on, että jokaisella on oikeus tietoisesti ja vastuullisesti päättää omaan seksuaalisuuteen liittyvistä asioista, kuten lasten hankinnasta ja ehkäisyn käytöstä sekä intiimien suhteiden solmisesta. Seksuaalioikeudet myös velvoittavat, että kaikilla on oikeus saada seksuaalisuuteen liittyvää tietoa, seksuaaliopetusta ja -valistusta, oikeus kehon koskemattomuuden kunnioittamiseen sekä oikeus olla vapaa pakottamisesta, riistosta ja väkivallasta. Seksuaalioikeuksien mukaan kaikilla on myös oltava mahdollisuus vaikuttaa omien ja muiden seksuaalioikeuksien toteutumiseen. Seksuaalioikeuksien yhteydessä puhutaan paljon sukupuolten tasa-arvoisuuden merkityksestä sekä jokaisen oikeudesta tehdä itsenäisiä päätöksiä oman kehonsa ja elämänsä suhteen. (Ilmonen & Korhonen 2015, 11–50; Ryttyläinen & Valkama 2010, 14 –17).

2.3 Seksuaaliterveyden edistäminen

Seksuaaliterveyden edistämistä on yksilön, yhteisön sekä yhteiskunnan tasoilla ja sitä ohjaa valtakunnallisesti sosiaali- ja terveysministeriö. Seksuaaliterveyden edistämisestä säädetään terveydenhuolto- ja tartuntalaissa. Sitä ohjaavat monet ohjelmat kuten Terveys 2015- ohjelma, Terveiden edistämisen politiikkaohjelma, Seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelma sekä Terveiden edistämisen laatusuosituksien. Seksuaaliterveyden edistämiseen sisältyy seksuaalisuutta ja parisuhdetta koskeva neuvonta, hedelmättömyyden ehkäisy, seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden hyväksyminen, sukupuolitautien torjunta, ei-toivottujen raskauksien ehkäisy ja seksuaalisen väkivallan ehkäisy. Seksuaaliterveyden edistämisestä vastaa moniammatillinen työryhmä, johon kuuluvat esimerkiksi äitiys- ja lastenneuvolat, koulu- ja opiskeluterveydenhuolto, ehkäisyneuvolat ja terveyskeskuslääkärien vastaanotot. (STM, seksuaaliterveyden edistäminen, viitattu 24.8.2019; Ryttyläinen & Valkama 2010, 21 –29).

2.4 Seksuaalikasvatus

Maailman terveysjärjestö WHO on antanut 2010 suosituksen hyvästä ja kokonaisvaltaisesta seksuaalikasvatuksesta lapsille eri ikävaiheissa. Seksuaalikasvatuksella tarkoitetaan seksuaalisuu-

den emotionaalisten, sosiaalisten, kognitiivisten ja fyysisten näkökohtien oppimista sekä vuorovaikutusta. Seksuaalikasvatuksen tulisi alkaa varhaislapsuudessa ja jatkua läpi nuoruuden aikuisuuteen saakka. Tärkeimpänä seksuaalikasvatuksen tavoitteena on terveen ja tasapainoisen minäkuvan kehittyminen. Lasten ja nuorten kohdalla tavoitteena on tukea ja suojella seksuaalista kehitystä. Kaikilla lapsilla ja nuorilla on oikeus saada ikäänsä nähden sopivaa seksuaalikasvatusta, jonka avulla he hankkivat ne tiedot, taidot ja positiiviset arvot, joita tarvitsevat ymmärtääkseen seksuaalisuuttaan. Seksuaalikasvatuksen avulla he myös oppivat ottamaan vastuuta omasta ja muiden seksuaaliterveydestä ja hyvinvoinnista. Seksuaalikasvatuksessa tulee ottaa iän ja kehitystason lisäksi huomioon käsityskyky, kulttuuri, sukupuoli, sosiaaliset tekijät ja elämän realiteetit. Sen tulee myös perustua tieteellisesti pätevään ja tutkittuun tietoon. (THL, Edistä, ehkäise, vaikuta- Seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelma 2014–2020, 38; Väestöliitto, WHO:n standardit Euroopassa, viitattu 23.8.2019)

Päävastuu seksuaaliterveyden edistämisestä on kuntien perusterveydenhuollolla, ja suurelta osin ne toteutuvat osana olemassa olevia palvelurakenteita. Palvelun tulisi olla tarjolla kaikille ihmisille, jotka tarvitsevat apua ja tukea seksuaalisuuteen, seksuaaliterveyteen ja sukupuolisuuteen liittyvissä ongelmissa ja kriisitilanteissa. Seksuaaliohjaus kuuluu kaikille hoitotyötä tekeville. Seksuaalivointia on tavoitteellista ja ammatillista asiakkaan auttamista vuorovaikutussuhteessa. Sitä tarjoaa seksuaalivointikoulutuksen saanut ammattilainen ja sen kesto riippuu asiakkaan tarpeesta. Seksuaalivointinassa keskeisiä elementtejä ovat seksuaalisuuden hyväksyminen eli luvan ja rajatun tiedon antaminen. Oikeaan aikaan annettu seksuaalivointia ehkäisee seksuaaliongelmia sekä niiden vaikeutumista ja pitkittymistä. Erytispalveluja, kuten seksuaaliterapiaa tarvitaan vasta silloin, kun seksuaaliohjauksesta eikä neuvonnasta ole ollut apua. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 29–39; Ryttyläinen-Korhonen 2011, 10).

2.5 Seksuaalinen suuntautuminen

”Ihmisen syvimpiä tunteita on tulla oikein nähdyksi, ei niinkään hyvänä tai pahana vaan ennen kaikkea totena, että joku voisi katsoa minua tarkasti, kuulla minua ja tulla minua kohti. Kaikkein tärkeintä on, että siinä hetkessä voin avata itsestäni sen, mikä on totta ja minulle olemassa. Muuten olen vaarassa kadota – ensiksi muilta ja sitten ehkä myös itseltäni.” – Martti Lindqvist

Jussi Nissinen kirjoittaa kirjassa Saanko olla totta? siitä, kuinka hän tehtävissään Sexpo-säätiön koulutuspäällikkönä ja Setan sosiaalisihteerinä ja pääsihteerinä on toistuvasti ollut hämmentynyt siitä, että Suomessa on mahdollista valmistua moniin auttaviin ammatteihin perehtymättä juuri ollenkaan ihmisen seksuaalisuuteen tai seksuaalisuuden ja sukupuolisuuden moninaisuuteen. Ihmisen tullessa esimerkiksi lääkärin, koulukuraattorin, psykoterapeutin tai seurakunnan työntekijän vastaanotolle, on hänellä aina seksuaalisuutensa mukanaan sekä siihen liittyviä kokemuksia, voimavaroja ja huolia. Jokaisella ihmisellä on oma historiansa suhteessa omaan seksuaalisuuteensa ja ihminen kantaa huolta siitä, kuinka tulee nähdä ja kohdataksi oman seksuaalisuutensa kanssa. Nähdäksi tulemiseen liittyy myös toive tulla hyväksytyksi juuri sellaisena kuin on. Kuitenkin näiden asioiden osaaminen on jätetty yhteiskunnassamme erityisasiantuntijoiden osamisalueeksi. (Nissinen 2011, 11).

Seksuaalisessa suuntautumisessa määritellään ihmisen ominaisuutta, joka kertoo siitä, kehen ihminen ihastuu, rakastuu ja tuntee emotionaalista ja eroottista vetovoimaa. Seksuaalisten suuntautumisten käsite viittaa koko siihen suuntautumisten kirjoon, mitä ihmisillä voi olla. Jos ihminen tuntee vetovoimaa eri sukupuoleen kuin itse on, kutsutaan sitä heteroudeksi. Jos vetovoiman kohde on oman sukupuolen edustaja, käytetään termiä homoseksuaali. Biseksuaali on henkilö, joka tuntee vetovoimaa sekä naisia, että miehiä kohtaan ja joka ihastuu ihmiseen sukupuolesta riippumatta. Panseksuaalinen ihminen tuntee vetovoimaa kaikkia sukupuolia olevia ihmisiä kohtaan. Termit biseksuaali ja panseksuaali ovat osittain päällekkäisiä. Seksuaalisen suuntautumisen määrittely on aina itsemäärittelykysymys ja perinteisten määritelmien rinnalle syntyy uusia määritelmiä. Niitä on varsinkin englannin kielellä runsaasti. Se, kokeeko ihminen olevansa homo, hetero tai jotain muuta, ei ole ihan mustavalkoinen asia, koska samaan sukupuoleen kohdistuvat seksuaaliset tunteet eivät aina johda seksuaaliseen käyttäytymiseen ja seksuaalisista käyttäytymistä voi olla ilman romanttisia tunteita. Monella heteroksi itsensä määrittelevällä voi olla seksuaalisia tunteita samaa sukupuolta olevia kohtaan ja osa on myös harrastanut seksiä saman sukupuolen edustajan kanssa. Myös useat lesbot harrastavat seksiä miesten kanssa, mutta identifioi silti itsensä lesboiksi. Seksuaalinen suuntautuminen ei siis ole identiteettinä suoraan suhteessa seksikäyttäytymiseen. (Seta, seksuaalinen suuntautuminen, viitattu 27.8.2019; Nissinen 2011, 16).

Se missä vaiheessa ihmiset alkavat hahmottamaan omaa seksuaalista suuntautumistaan, vaihtelee hyvin paljon. Monella aikuisella homoseksuaalilla on muistot lapsuudesta kertovat, että he ovat aina kokeneet olevansa homoja. Seksuaalinen suuntautuminen voi myös muuttua elämäkaaren aikana varsinkin naisilla ja ikääntynytkin voi havaita itsessään ennen tuntemattomia eroot-

tisia tai emotionaalisia tuntemuksia. Tutkimukset ovat osoittaneet, että suurin osa sukupuoliepätyypillisesti käyttäytyvistä lapsista on aikuisena ollut homoseksuaalisia. Lapsen kehityksen kannalta on merkityksellistä, miten vanhemmat reagoivat epätyypilliseen sukupuolikäyttäytymiseen. Epätyypillinen sukupuolikäyttäytyminen asettaa myös haasteita ystäväpiirin muodostumisessa. Hyvin yleistä on, että seksuaalinen suuntautuminen selkiää murrosiässä, sillä se on merkittävää aikaa nuoren seksuaalisessa kehityksessä. Silloin nuori sovittaa yhteen omat yksilölliset tuntemuksensa, kotona oppimansa asennoitumisen, kaveripiirin normit ja eri lähteistään saamansa tiedon. Eri sukupolviin ja uskontokuntiin kuuluvilla on hyvinkin erilaiset ympäristöt tutustua omaan seksuaalisuuteensa sekä rakentaa siihen liittyvää persoonallista ja sosiaalista identiteettiään. Seksuaalinen suuntautuminen ei ole tahdonalainen asia eikä valinta. Yhteiskunnassamme vallitsee edelleen vahva heteronormi ja sen olettamuksena on, että kaikki ihmiset ovat heteroja, ellei muuta tule ilmi. Normit ovat kulttuurimme tuotosta, niitä ei voi luoda lailla eivätkä ne synny tyhjiössä. Normeja voidaan muuttaa, kun ymmärretään, kuinka rajoittavia ne voivat olla. Istanbulilainen vuonna 2015 tehty tutkimus osoittaa, että kulttuurilla on merkittävä vaikutus sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviin lähestymistapoihin ja että häpeän ja hämmennyksen tunteet ovat hyvin yleisiä seksuaalisuutta käsiteltäessä. (Seta, seksuaalinen suuntautuminen, viitattu 27.8.2019; Nissinen 2011, 15–18; Kurtuncu, Akhan, Tanir & Yildiz 2015, 207).

Seksuaalivähemmistöt joutuvat tiedon puutteen vuoksi usein syrjinnän ja kiusaamisen kohteeksi. Seksuaalivähemmistöjen syrjintäsuoja ja yhdenvertaisuuden edistämistavoite viranomaisille on kirjattu yhdenvertaisuuslakiin ja sen velvoite yhdenvertaisuussuunnitelman tekemisestä on merkittävä askel yhdenvertaisuuden edistämisessä. Yhdenvertaisuuslain 1 § kerrotaan, että lain tarkoitus on edistää yhdenvertaisuutta ja ehkäistä syrjintää sekä tehostaa syrjinnän kohteeksi joutuneen oikeusturvaa. Yhdenvertaisuus tulisi näkyä sekä rakenteissa että arjen toimintatavoissa, vuorovaikutuksessa ja käytännöissä. Jokainen meistä on vastuussa yhdenvertaisuuden toteutumisesta omassa elämänpiirissämme. (Seta, seksuaalinen suuntautuminen, viitattu 27.8.2019; Finlex 2014, yhdenvertaisuuslaki, viitattu 27.8.2019).

2.6 Sukupuolen moninaisuus lapsuudessa

Sukupuoli ei ole jaettavissa kahteen, toisilleen vastakkaiseen ja selvästi toisistaan erotettavaan sukupuoleen, vaan sukupuolen ilmenemismuodot ovat moninaisemmat. Sukupuolen moninaisuus sisältää sukupuolivähemmistöt ja sukupuolienemmistöt. Sukupuoli on yksi ensimmäisistä asioista

ja sosiaalisista käsitteistä, jotka lapsi oppii ja se opitaan nimenomaan kaksijakoisena ja yksitasoisena. Sen varaan rakennetaan pienestä pitäen hyvin paljon, kuten sosiaalisia käytäntöjä, ymmärrystä ja kertomuksia. Sukupuoli on monikerroksinen ja vivahteikas ja siihen kuuluu kromosomien määrittämä, hormonaalinen, neurologinen, anatominen, psyykinen, sosiaalinen ja kulttuurinen sukupuoli. Ihmisellä voi olla esimerkiksi neurologinen aivojen rakenteen mukainen sukupuoli feminiininen ja anatominen sukupuoli taas selkeästi maskuliininen. (Seta, sukupuolen moninaisuus, viitattu 27.8.2019; Nissinen 2011, 25).

Käsitys kahdesta toisilleen vastakkaisesta sukupuolesta sulkee pois kaikki ne, jotka eivät mahdu perinteisiin muotteihin. Sukupuoltaan voi ilmaista kaikessa toiminnassaan ja käyttäytymisessään esimerkiksi vaatteilla ja ulkonäöllä, puhetyylillä, ilmeillä ja eleillä. Sukupuolen moninaisuus on yleistä ja 2017 tehdyssä kouluterveyskyselyssä yli 5 prosenttia kertoi sukupuolekseen toisen kuin syntymässä hänelle määritellyn sukupuolen. Sukupuoli on myös juridinen määre ja Suomessa on tällä hetkellä vain kaksi juridista sukupuolta, mutta on myös maita, joissa on myös kolmas sukupuolikategoria niille, jotka eivät ole miehiä tai naisia. Jokainen lapsi tulee kohdata yksilöllisesti, eikä vain ensisijaisesti sukupuolensa edustajana. Tämä myös siinä tapauksessa, että lapsi on niin kutsuttu cis-lapsi, eli lapsi, joka kokee hänelle syntymässä määritellyn sukupuolen omakseen. Cis-lapsi saattaa ilmaista sukupuoltaan monin eri tavoin. Sukupuolivähemmistöillä tarkoitetaan transihmisiä ja intersukupuolisia. Transihmisiä voivat olla sukupuolettomat, transsukupuoliset, transvestiitit ja muun sukupuoliset. Intersukupuolisuutta kuvataan laajana joukkona erilaisia kehon variaatioita, joissa sukupuolitettut kehonpiirteet eivät ole yksiselitteisesti nais- tai miestyypilliset. Intersukupuolisuus tekee näkyväksi sen, ettei ihmistä voi biologisestikaan luokitella kahteen toisensa poissulkevaan sukupuoleen. Muun sukupuolisen sukupuoli voi olla yksilöllinen yhdistelmä naiseutta ja mieheyttä, mutta myös jotain aivan muuta ja ainutlaatuista. (Seta, sukupuolen moninaisuus, viitattu 27.8.2019).

Suomessa lääkäri määrittää intersukupuolisenä syntyneen lapsen sukupuolen kuuluvaksi toiseen juridiseen sukupuoleen. Lapsen kokemusta omasta sukupuolestaan ei voida muuttaa kasvatuksen eikä minkään muunkaan keinon avulla. Seta on tehnyt oppaan kaikille lasten kanssa työskenteleville ja erityisesti varhaiskasvatuksen henkilökunnalle lapsen sukupuolen moninaisuudesta sekä sen kohtaamisesta. Oppaan mukaan lapsen sisäinen kokemus omasta sukupuolestaan alkaa kehittyä jo 2 –4-vuoden iässä. Lapsi voi kokea olevansa tyttö, poika, omanlaisensa yhdistelmä näitä, tai jotain aivan muuta. Lapsi voi myös kokea olevansa sukupuoleton. Sukupuoleltaan erityinen lapsi voi olla hämmentynyt ja epävarma itsestään, sekä pyrkiä salaamaan kokemuksen-

sa tai päin vastoin pyrkiä systemaattisesti tuomaan esille ja ilmaisemaan kokemustaan sukupuolestaan. Lapsen kannalta on tärkeää, että kasvatustyötä tekevä ammattilainen on tietoinen lapsen sukupuolen erityisyydestä ja siitä, että se on lapsen sisäinen kokemus eikä aina näy ulospäin. Lapsen sen hetkistä kokemusta omasta sukupuolestaan tulee kunnioittaa ja varhaiskasvatuksen henkilökunta voi tukea lasta siten, että tämä kokee olevansa hyväksytty, arvostettu ja kunnioitettu juuri sellaisena kuin on. (Seta, sukupuolen moninaisuus, viitattu 27.8.2019; Kalliokoski & Karvonen 2019, 5–6).

3 LAPSEN IKÄTASOINEN KEHITYS

3.1 0-1 -vuotias

Lapsen oma kehonkuva muodostuu jo alle puolivuotiaana. Vauvaikäisen fyysistä ja emotionaalista kehitystä tukevat halailu, hellittely, silittely ja lepertely. Vauvaikäinen oppii kehostaan lisää tutkimalla tunnustellen ja maistellen esimerkiksi varpaitaan ja sormiaan. Kehon kaikki osat kiinnostavat vauvaa tasavertaisesti: kädet, suu, sormet, sukupuolielimet ym. ovat kaikki tasavertaisen tutkimisen kohteena. Vauva oppii hyväksyvistä ja paheksuvasta ilmaisusta, onko hän itse hyvä vai paha. Aikuisen käyttämällä sanavalinnoilla, ilmeillä ja eleillä on merkitystä muun muassa opittua häpeäntunnetta tarkasteltaessa. Turvallista kosketusta saanut lapsi kokee oman kehonsa arvokkaaksi ja tällöin hän haluaa myös myöhemmässä iässä suojata ja hoitaa itseään. Lapsen itsetunto rakentuu turvallisuudentunteen, huolenpidon ja mielihyvätunteen vaikutuksesta ja nämä tekijät vaikuttavat myös seksuaalisuuden kehitykseen. Biologinen perimä ja kasvuympäristö ovat niin ikään osatekijöitä kehityksessä. Osa aikuisiän seksuaalisuuden perustasta muodostuu jo vauvaikäisenä. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 72—74; Väestöliitto, Kuinka tukea lapsen seksuaalista kehitystä ikätason mukaan? 2019, viitattu 4.9.2019).

Yksivuotiaalle lapselle alkaa rakentua itsearvostuksen ja turvallisuuden tunteet. Tässä iässä lapsella alkaa harjoitteluvaihe, jolloin vauva etäännyy symbioottisesta suhteestaan vanhempaansa. Yksivuotiaan kehitysvaihetta kutsutaan "oraaliseksi vaiheeksi", jolloin lapsen tyydytys ja nautinto tapahtuvat suun kautta imemisenä. Turvallinen kosketus, hyväksyvä katsekontakti ja rauhoittava kehonkieli ilmentävät läheistä ihmissuhdetta varhaisessa vuorovaikutuksessa. Varhaisella vuorovaikutuksella on merkitystä myöhemmällä iällä solmituissa ihmissuhteissa; se valmentaa kykyyn olla toisen ihmisen lähellä, suoda läheisyyttä ja nauttia siitä. Vuorovaikutuksella on merkitystä aivojen kehitykseen ja mielenterveyteen. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 72—74; Väestöliitto, Kuinka tukea lapsen seksuaalista kehitystä ikätason mukaan? 2019, viitattu 4.9.2019).

Yksivuotias on vauvaikäisen tavoin loputtoman kiinnostunut omasta kehostaan. Myös muiden ihmisten kehot alkavat kiinnostaa. Yksivuotias muistaa kehon tuntemuksia; mikäli esimerkiksi neuvolassa on oltu kovakouraisia, ei lapsi enää halua sinne. Kehonosien nimeäminen esimerkiksi selkeiden kuvakirjojen avulla on jo yksivuotiaalle tärkeää. Kaikki kehonosat ovat yhtä arvokkaita

ja niiden nimet samanarvoisia. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 72—74; Väestöliitto, Kuinka tukea lapsen seksuaalista kehitystä ikätason mukaan? 2019, viitattu 4.9.2019).

3.2 2 –vuotias

Kaksivuotiaan käsitys itsestä ja omasta sukupuolesta syventyy entisestään. Lapsi on tässä kehityksen vaiheessa utelias ja kokeilee, miltä oma keho tuntuu. Samaistuminen jompaankumpaan sukupuoleen alkaa ja vastakkaisen sukupuolen eroavaisuudet herättävät kiinnostusta. Eritteet, sukupuolielimet ja alastomuus kiinnostavat ja niistä kyseleminen on ajankohtaista. Kehontoimintojen ja kehontuotteiden arvottaminen hyväksi ja huonoksi kuuluu kaksivuotiaan ihmetyksen aiheisiin. Tätä kehityksen vaihetta kutsutaan anaalivaiheeksi. Autonomian saavuttaminen on kaksivuotiaalle tärkeää ja hän tajuaa oman psyykkisen erillisyytensä. Lapsen on tärkeää saada palautetta omista taidoistaan ja kyvyistään. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 74—77).

Kaksivuotiaan mielenkiinto toisten ihmisten kehoja kohtaan näkyy silittelynä ja kosketteluna. Lapsi saattaa ihmetellä kasvavaa vauvavatsaa tai imettämistä ja asioista niiden oikeilla nimillä puhuminen on tässäkin kehitysvaiheessa tärkeää. Lohdun ja turvan hakeminen voi tapahtua unnutuksena ja oma turvalelu voi olla tärkeä. Tässä iässä lapsi kiinnostuu oikeudestaan kieltäytyä kosketuksesta ja alkaa vaatia asioita. (Väestöliitto, Kuinka tukea lapsen seksuaalista kehitystä ikätason mukaan? 2019, viitattu 8.9.2019).

3.3 3-4 –vuotias

Kolmevuotias haluaa olla esillä ja ihailun kohteena. Itsetunnon ja identiteetin kehittyminen vaatii vielä paljon kehua ja kannustusta. Kolmevuotias lapsi tahtoo tietää, mistä hän on tullut. Sukupuoli-identiteetti on tärkeässä asemassa minuuden vahvistumisessa. Kolmevuotiaan tutkimushalu ja omasta kehosta nauttiminen saattaa näkyä unuttamisena, lapsen itsetyydyttämisenä. Lapsi on tässä iässä löytänyt oman sukupuolielimensä kosketteluun tuoman mielihyvän ja rajojen asettaminen lapsen oman kehon tutkimiselle tulisi tehdä hellästi ja leimaamatta tilannetta häpeällä. Lapselle tulisi opettaa, että omia sukupuolielimiään saa tutkia, mutta se tapahtuu omassa rauhassa. Lisääntymistä, kehonosia ja ihmisen seksuaalisuutta kuvaavat lapsen ikätasoiset kirjat ovat hyvänä apuna vanhemmalle ja virittävät luontevasti keskusteluun. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 74—

77; Väestöliitto, Kuinka tukea lapsen seksuaalista kehitystä ikätason mukaan? 2019, viitattu 8.9.2019).

Tässä iässä lapset myös vertailevat itseään muihin ja esittelevät mielellään itseään ja omia sukupuolielimiään toisille lapsille. Lapsi kokeilee rajoja ja saattaa riisuutua julkisesti. Sosiaalisia normeja tulisi opettaa lempeästi: Mitä voi tehdä julkisesti ja mitkä asiat tehdään yksityisesti. Seksuaalisten ja sukupuolta korostavien leikkien avulla lapsi työstää sukupuoli-identiteettiä ja lisääntymistä. Tytöt korostavat sukupuoltaan laukuin ja hepenin, siinä missä pojat miekkailevat lähimetsistä löytyneillä puukepakoilla. Tämä niin kutsuttu "fallinen vaihe" on lapsen psykologisen kehityksen kannalta tärkeä, vaikka tämän vaiheen on vielä joitakin vuosia sitten ajateltu olevan seurausta ympäristön tarjoamista stereotypisista roolimalleista. Cacciatoren mukaan tavallisen seksuaalisen leikin piirteitä ovat tutkiskelevuus ja spontaanisuus. Tällaiset leikit tapahtuvat ajoittain aktiivises-tikin pesu- ja riisuuntumistilanteissa. Olennaista näissä leikeissä on, että lapset ovat iältään ja kehitykseltään samanlaisia ja ettei leikkiin sisälly pelon tai pakon tunteita. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 72—74; Väestöliitto, Kuinka tukea lapsen seksuaalista kehitystä ikätason mukaan? 2019, viitattu 8.9.2019).

3.4 5-6 -vuotias

Oidipaalivaihe on suhteellisen pitkä kehityksen vaihe, sillä kestää kolmesta kuuteen ikävuotta. Tässä kehityksen vaiheessa lapsi rakastuu vastakkaista sukupuolta olevaan vanhempaansa ja samaa sukupuolta oleva koetaan tätä rakkautta häiritsevänä uhkana. Kyseinen tilanne on positiivinen oidipaalinen asetelma. On kuitenkin toivottavaa, että lapsen oidipaaliset valloitus-toiveet kilpistyvät vanhempien lujaan yhteiseen siteeseen ja aikuisuuteen. Tämä vaihe edeltää latenssi-ikää, jolloin lapsella on jo hyvä olla hallussa hyväksyminen omasta pienuudestaan ja kypsymät-tömydestään. Lapsi huomaa, että vanhemmilla on jotain, mihin hän ei pääse osalliseksi. Kes-keneräisesti työstetystä oidipaalivaiheesta jäävät luonteenpiirteiksi voimakas syyllisyydentunto, häpeä ja kykenemättömyys ottaa riskejä. Näillä jäljillä on merkitystä myös myöhemmissä elä-mänvaiheissa. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 77—78; Väestöliitto, Kuinka tukea lapsen seksuaa-lista kehitystä ikätason mukaan? 2019, viitattu 8.9.2019).

Oidipaali - ikäisen lapsen minä kehittyä ja tyydytystä haetaan myös toisilta. Puheet esimerkiksi kaveriin rakastumisesta ovat tässä iässä tavallisia ja ihastumiset voivat olla tärkeitä. Tähän ikään

kuuluvat lisääntymisleikit ja kysymykset lisääntymiseen liittyen. Seksuaaliset leikit ja unnutus tapahtuvat tavallisesti jo tässä iässä aikuisilta salassa ja seksuaalisuutta esiintyy usein piirustuksissa ja puheissa. Tässä kehityksen vaiheessa lapsi hahmottaa elämänkaaren; syntymän ihmeellisyys ja kuoleman lopullisuus mietityttävät. Lapsen seksuaaliset piirustukset, leikit ja puheet olisi hyvä sallia, mutta tehdä myös reilusti selväksi, missä asioita voi jakaa. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 77; Väestöliitto, Kuinka tukea lapsen seksuaalista kehitystä ikätason mukaan? 2019, viitattu 8.9.2019).

4 SEKSUAALISEN KASVUN TUKEMISEN MERKITYS LAPSEN ELÄMÄSSÄ

4.1 Lapsen itsetunnon ja persoonallisuuden kehittymisen tukeminen varhaiskasvatuksessa

Itsetunnolla tarkoitetaan jokaisen ihmisen omaa arviota ja käsitystä itsestään. Se ei ole peritty ominaisuus, vaan kehitty kokemusten kautta. Itsetunto on ihmisen minäkäsityksen positiivisuuden määrä ja kuvaa sitä, kuinka paljon hyviä ominaisuuksia hän itsessään näkee. Itsetunto määrittää sen, miten ihminen suhtautuu itseensä, tuntee itsensä ja arvostaako itseään. Hyvä itsetunto sisältää ihmisen käsityksen omista vahvuuksistaan ja heikkouksistaan sekä niiden hyväksymisen. Hyvä itsetunto auttaa vaikeiden tilanteiden ratkaisemisesta sekä pettymysten sietämisestä sekä niistä toipumista. Itsetunto rakentuu lapsuudessa ja se kehitty läpi elämän. Itsetunto ei ole aina vakio, vaan se vaihtelee ja saa välillä kolauksia. Heikko itsetunto tarkoittaa sitä, että ihminen ajattelee, ettei ole missään asioissa hyvä eikä löydä itsestään yhtäkään hyvää asiaa tai luonteenpiirrettä. Ihminen, jolla on hyvä itsetunto, luottaa itseensä, pitää itseään tärkeänä suorituksista ja onnistumisesta riippumatta sekä näkee itsensä ainutlaatuisena ja arvokkaana ihmisenä. (Babakulova 2011,4; Väestöliitto, itsetunto, viitattu 3.9.2019).

Varhaisella vuorovaikutuksella ja sen laadulla on suuri merkitys itsetunnon kehittymiselle lapsuudessa. Kun lasta hoidetaan ja hänestä huolehditaan, oppii hän luottamaan toisiin ja tuntee itsensä tärkeäksi ja arvokkaaksi. Luottamus muihin ihmisiin muuttuu luottamukseksi itseensä. Lapsi sisäistää mielikuvan vanhemmastaan osaksi omaa minäänsä ja siihen millaisen mielikuvan lapsi sisäistää vaikuttaa vanhemman ja lapsen vuorovaikutussuhteen laatu sekä lapsen kokemus ja tulkinta tilanteesta. Lapsen kehitykselle on tärkeää hyvän itsetunnon kehittyminen ja siitä on paljon hyötyä. Lapsi, jolla on hyvä itsetunto, tuntee omat heikkoudet ja vahvuudet sekä hän tuntee omat rajansa sekä vahvat puolensa. Hyvän itsetunnon omaava lapsi kestää epäonnistumisia ja pettymyksiä sekä oppii omista virheistään. Pettymysten kokeminen myös kehittää lapsen kykyä sietää kielteisiäkin tunteita. (Babakulova 2011, 4–5; MLL Lapsen itsetunnon tukeminen, viitattu 3.9.2019)

Psykologiassa persoonallisuudella tarkoitetaan suhteellisen pysyviä ominaisuuksia ja piirteitä, jotka tulevat esille ihmisen ja ympäristön välisissä vuorovaikutussuhteissa. Arkikielessä puhutaan

persoonallisuudesta, jolla kuvataan ihmisen erityislaatuisuutta. Persoonallisuuden kehittämisestä on monia teorioita. Persoonallisuuden kehityksen perustan luovat ihmiselle synnynnäisesti tyypilliset reagoimistavat ja – taipumukset eli temperamentti. Temperamenttia pidetään persoonallisuuden pysyvänä puolena, tosin varhaislapsuudessa vuorovaikutus ympäröivän maailman kanssa muokkaa sitä. Toiset lapset ovat persoonaltaan ja temperamentiltaan vilkkaampia ja omaehtoisempia ja heidän kanssaan tarvitaan ehdottomampia rajoja. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 91).

Varhaisella vuorovaikutuksella on suuri merkitys lapsen hyvän itsetunnon kehittämiselle. Lapsi kehittyy yhteydessä toisiin ja uudet ihmiset sekä tilanteet antavat mahdollisuuden harjoitella, millä tavalla lapsen kannattaa käyttäytyä ja olla suhteessa toisiin ihmisiin. Varhaiskasvatuksen henkilökunnalla on siis suuri merkitys lapsen itsetunnon kehittymisen kannalta. Se, miten lapsi tulee nähdyksi, kuulluksi ja kohdatuksi varhaiskasvatuksessa, vaikuttaa hänen myöhempään tapaansa olla ja elää. Varhaiskasvatuksessa myös opetellaan paljon sellaisia taitoja, jotka kasvattavat lasta sietämään pettymyksiä, kokemaan onnistumisia sekä toimimaan vuorovaikutussuhteissa muiden lasten ja aikuisten kanssa. Lapsi tarvitsee palautetta oman minänsä rakennusaineiksi. Hyväksyvässä ja turvallisessa ilmapiirissä lapsi voi turvallisesti kiintyä häntä hoitaviin aikuisiin. Myös lapsen kokemus siitä, että on arvokas ja hyväksytty vaikka olisi jollakin tapaa erilainen kuin muut lapset, on lapsen itsetunnon hyvälle kehittämiselle tärkeää. (MLL Lapsen itsetunnon tukeminen, viitattu 3.9.2019)

4.2 Turvataidot

*“Kaikki murheet lapsen on nostettava valoa vasten,
että aikuiset näkevät, miksi lapset itkevät.
Hälvenee vain siten huoli,
Näkyä polun valoisampi puoli.”
-Eppu Nuotio*

Turvallisuus on yksi ihmisen perusoikeuksista ja perusta hyvälle psyyken kehitykselle. Lastensuojelulaki määrittää lapsen oikeuden erityiseen suojeluun sekä turvalliseen kasvuympäristöön ja tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen. Ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen kolmas artikla kuuluu: “Kullakin ihmisellä on oikeus elämään, vapauteen ja henkilökohtaiseen turvallisuuteen.” (Ihmisoikeudet 2019, viitattu 8.9.2019; Finlex. 2019 Lastensuojelulaki, viitattu 8.9.2019).

Turvataitokasvatuksella pyritään lasten turvallisen kasvun edistämiseen ja lasten omien tunne- ja turvataitojen kasvattamiseen. Sen avulla aikuisista muodostuva turvaverkko tiivistyy ja yhteistyö turvaverkossa olevien aikuisten kesken paranee. Tunne- ja turvataitokasvatuksella pyritään myös ennaltaehkäisemään kiusaamista, häirintää ja väkivaltaa. Lapsen näkökulmasta tunne- ja turvataitokasvatuksen tavoitteena on vahvistaa lapsen itsearvostusta, itsetuntemusta ja itseluottamusta. Lapsen tunne- ja sosiaaliset taidot vahvistuvat ja tietoisuus omasta kehosta ja itsemääräämisoikeudesta lisääntyy. Lapsi oppii tunne- ja turvataitojen avulla tunnistamaan uhkaavia tilanteita ja kertomaan niistä luotettavalle aikuiselle. Itsensä suojeluun ja jämäkästi toimimiseen annetaan tunne- ja turvataitokasvatuksella lisäväittä. (THL. Tunne- ja turvataitoja lapsille 2019, 11).

Turvataitokasvatuksen teemoja ovat: 1. Minä olen arvokas ja ainutlaatuinen, 2. olemme hyviä kavereita ja 3. kyllä minä pärjään. Ensimmäiseen teemakohtaan liittyy lapsen vahvuuksien ja epäonnistumisien tarkastelu, tunteisiin tutustuminen, huolenpito, turvassa oleminen ja turvattomuus, turvalliset aikuiset ja turvaohjeet. Toinen teema pitää sisällään ihmissuhteiden tarkastelun, hyvän huomaamisen toisessa, ristiriitojen ratkaisemisen ja kiusaamisen ehkäisyn. Kolmannen teeman sisältöön kuuluvat vihreän ja punaisen valon kosketukset, hämmentävät kokemukset ja selviytyminen uhkaavissa tilanteissa. Tunne- ja turvataitokasvatus on lapsilähtöistä, joka tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, että lapsi vaikuttaa toiminnan sisältöihin ja toteutukseen. Valittaessa turvataitoteemoja huomioidaan lapsen ikä ja kehitystaso. Turvataitokasvatus ei ole aikuislähtöistä, ylhäältä päin tulevaa opastusta, vaan lasta kannustetaan itse tutkimaan ja pohtimaan asioita ja vältetään valmiiden ratkaisujen antamista. Aikuisen rooli on kuunnella, rohkaista, koota asioita yhteen ja dokumentoida. Kun turvallisuutta uhkaaviin tilanteisiin varaudutaan lapsilähtöisesti, lapsen pelko ei lisääny, vaan hän voimaantuu ja rohkaistuu. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 81; THL. Tunne- ja turvataitoja lapsille 2019, 11).

Lapsen turvataitoihin kuuluu oleellisesti kehon kaikkien osien nimeäminen, uimapukusääntö, kosketuksen sääntö ja kolmen kohdan sääntö. Uimapukusäännön avulla lapselle opetetaan oman kehon rajoja ja sitä, kuinka lapsella itsellään on lupa puhua omasta kehostaan ja olla siitä ylpeä. Lapsen on tarkoitus oppia erottamaan kehon yksityiset alueet ja ymmärtää, että toinen saa katsoa uimapuvun alle jääviä paikkoja vain yhteisestä sopimuksesta, mikäli se tuntuu molemmista mukavalta ja turvalliselta. Uimapukusäännön opittuaan lapsen on helpompi ymmärtää myös se, että vaikka kehossa kaikki on kaunista ja arvokasta, ei kaikkea silti näytetä julkisesti. Kosketuksen sääntö on tärkeä lapsen opetellessa koskettamaan toista ihmistä kunnioittavasti ja taas toi-

saalta opetellessaan sitä, millainen kosketus omassa kehossa tuntuu erityisen turvalliselta ja hyvältä ja mikä taas on epämiellyttävää. Lapsi oppii, että hyvästä kosketuksesta tulee hyvä olo, kun taas huono kosketus sattuu, pelottaa tai suututtaa. Kehosta opetellaan myös puhumaan kunnioittavasti ja opetellaan ymmärtämään, että kaikenlaiset kehot ovat yhtä arvokkaita ja hyviä. Kolmen kohdan säännössä lapsi opettelee sanomaan ei, lähtemään pois ja kertomaan turvalliselle aikuiselle pahalta tai pelottavalta tuntuvan kosketuksen ja läheisyyden tullen. (Väestöliitto. Turvataidot ja lapsen keho 2019, viitattu 10.9.2019).

4.3 Puheeksi ottamisen menetelmät

Lasten kanssa seksuaalisuuteen, kehoon ja kehotietoisuuteen liittyvistä asioista tulisi keskustella lasten ikä- ja kehitystaso huomioiden. Lapsen on oikeus saada ajantasaista ja paikkansapitävää tietoa aikuiselta ymmärrettävästi kerrottuna. Lapsen seksuaalisuus poikkeaa aikuisen seksuaalisuudesta ja lapsen näkökulman omaksuminen on välttämätöntä seksuaalikasvatuksessa. On keskeistä, että lapsi tietää kehonosille niiden oikeat nimet ja kehonosien nimeäminen voi tapahtua esimerkiksi leikin tai tarinoiden avulla. Puhuttaessa pienistä, varhaiskasvatusikäisistä lapsista, leikkiminen tapahtuu luonnostaan ja turvallisen leikin avulla voidaan osoittaa jokaisen kehonosan olevan yhtä tärkeä ja arvokas. On tärkeää tiedostaa, että lapsen persoona on aina enemmän kuin hänelle syntymässä määritetty sukupuoli.

Seksuaalisuuden käsitteleminen ei ole helppoa, sillä jokaisen suhde omaan seksuaalisuuteen on yksilöllinen. Mikäli aikuinen ei ole itse kohdannut omaa seksuaalisuuttaan tarpeeksi syvällisesti, voi puheeksi ottaminen olla haastavaa. Jotta seksuaalisuuden käsitteleminen olisi luontevaa, on ensin annettava itselleen lupa käsitellä seksuaalisuutta suoraan. Aikuisen oman seksuaalisuuden kohtaaminen tarkoittaa työskentelyä seksuaalisuuteen liittyvien tunteiden, arvojen, normien, asenteiden ja uskomusten kanssa. Aikuisen on hyvä pysähtyä niiden seksuaalisten osa-alueiden äärelle, jotka aiheuttavat hämmennystä, ahdistusta, tai jotka tuntuvat vierailta tai vaikeasti hyväksyttäviltä. Avoin ja tutkiva mieli antaa tilaa sekä itselle, että muille. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 129—133).

Lapsen seksuaalisen kasvun tukeminen tulisi ottaa puheeksi myös lasten vanhempien kanssa. Tutkimukset osoittavat, että vanhempien avoin ja ennakkoluuloton suhtautuminen seksuaalisuu-

teen on lapsen seksuaalisen kehityksen ja positiivisen minäkuvan kannalta merkittävää. Turkissa vuonna 2009 tehdyssä tutkimuksessa esitettiin vanhempien asenteista johtuvia positiivisia ja negatiivisia vaikutuksia lasten seksuaalisen identiteetin ja luonteen kehittymiselle. Tutkimuksessa tuli esille, että vanhempien positiivinen asenne lapsen seksuaalisuuteen korreloi lapsen seksuaalisuuden kehittymisen kanssa positiivisesti. Vanhempien reaktiot vaikuttavat lapsen seksuaaliseen identiteettiin. Mikäli vanhemmat kuvaavat lastaan positiivisena, näkee lapsikin itsensä siten. Tutkimuksen perusteella lapset hankkivat seksuaalisen identiteettinsä perheympäristöstään jo ennen päiväkotitai kouluopetusta, sikäli mikäli saivat terveitä roolimalleja vanhemmistaan. Vanhempien asenteisiin vaikuttamalla voidaan siis vaikuttaa positiivisesti lapsen seksuaaliseen kehitykseen. (Müberra & Nadir 2009, 1408—1413).

Vuonna 2015 Istanbulissa tehty tutkimus osoittaa, että aikuiset odottavat lapsen kysyvän seksuaalisuudesta ennen puheeksi ottoa ja yleisin keskustelun aihe on kehoon liittyvät eroavaisuudet. Unnuttaminen, eli lapsen itsetyydyttäminen, on vähiten lasten kanssa puheeksi otettu aihe. Tutkimuksessa todettiin, että perheet eivät puhu lasten seksuaalisuudesta ennen 5-7 ikävuotta, vaikka aihetta käsittelevän kirjallisuuden mukaan varhain annettu seksuaalikasvatus edistää terveemmän seksuaalisuuden muodostumista aikuisiällä. Muun muassa Freudin kehityspsykologisen fallisen vaiheen (3-6 -vuotias) tiedetään pitävän sisällään unnuttamista, lapsen silloiselle ikätasolle ominaista käytöstä. (Kurtuncu, Akhan, Tanir & Yildiz 2015, 216).

4.4 Lapset puheeksi-menetelmä

Suomen mielenterveys ry on laatinut vuonna 2019 lokikirjan Lapset puheeksi- menetelmästä. Lokikirjan mukaan Lapset puheeksi (LP) - menetelmä on tarkoitettu avuksi lasten vanhemmille ja muille kasvattajille lapsen eri kehitysvaiheissa ja erilaisissa elämäntilanteissa. Lokikirjan mukaan menetelmän on tarkoitus auttaa eri tahoja löytämään yhteistä ymmärrystä lapsesta ja tukea yhteisymmärrykseen perustuvaa toimintaa. Konkreettisesti LP - menetelmä on luotu tukemaan lapsen arkea, jotta vaikeissakin elämäntilanteissa turvallinen ja hyvä arki olisi mahdollista. Ajatellaan, että toinen kasvuympäristö voi kannatella lasta, mikäli toisessa ilmenee ongelmia. (Suomen mielenterveys ry. Lapset puheeksi - Lokikirja varhaiskasvatukseen, 2019, viitattu 8.9.2019).

LP - menetelmä rakentuu yhdestä Lapset puheeksi – keskustelusta ja tarvittaessa yhdestä Lapset puheeksi – neuvonpidosta. LP – keskustelu on perheille vapaaehtoista, eikä korvaa varhais-

kasvatuksessa käytävää vasu – keskustelua. LP – keskustelussa käydään läpi lapsen arkea ja pyritään yhdessä ymmärtämään haavoittuvuuksia ja vahvuuksia, jotka liittyvät lapsen sen hetkiseen elämäntilanteeseen. Vahvuuksilla tarkoitetaan asioita, jotka sujuvat tavanomaisesti ja haavoittuvuuksilla sekä jo olemassa olevia ongelmia ja asioita, joista on vaarassa syntyä ongelmia. (Suomen mielenterveys ry. Lapset puheeksi - Lokikirja varhaiskasvatukseen, 2019, viitattu 8.9.2019).

Lapset puheeksi – keskustelun pohjalta tehdään toimintasuunnitelma, kuinka haavoittuvuuksiin voidaan vahvuuksien tai muiden tekijöiden avulla puuttua. Myös vahvuuksien kannalta sovitaan erilaisia toimia. Vanhempia suositellaan ottamaan lapsi mukaan ideoimaan vahvuuksiin ja haavoittuvuuksiin liittyvää toimintaa. Lapset puheeksi – neuvonpito järjestetään, mikäli koetaan tarpeelliseksi ottaa lapsen arkeen mukaan lisää tekijöitä toimintasuunnitelman toteuttamiseksi. Neuvonpidossa syntyy lisäverkostoa lapsen ympärille. Lapsi voi osallistua neuvonpitoon iästään ja kehitystasostaan riippuen. (Suomen mielenterveys ry. Lapset puheeksi - Lokikirja varhaiskasvatukseen, 2019, viitattu 8.9.2019).

Seksuaalisuuden puheeksi ottamiseen on kehitetty valmiita malleja, jotka antavat suuntaviivoja siitä, kuinka puheeksi ottamisen prosessissa olisi hyvä edetä. PLISSIT –mallissa (Annon 1976) ohjataan puheeksi ottamisen tasot: Permission – luvan antaminen, normalisointi, salliminen, Limited Information – kohdennetun tiedon antaminen, Specific Suggestions – erityisohjeiden antaminen, Intensive Therapy – intensiivinen terapia. Murtaghin 2010 kehittämässä ALLOW –mallissa on tarkoitus korostaa ammattilaisen omien taitojen ja omien rajojen tunnistamista: Ask - kysytään seksuaalisuudesta, Legitimize - pyydetään lupaa ja perustellaan puheeksi ottamisen tarpeellisuus, Limitations – pohditaan omia rajoja ja tunnistetaan ne, Open - esitetään avoimia kysymyksiä seksuaalisuudesta, Work - työskennellään seksuaalisuusteeman kysymysten parissa. ASK – mallissa (Dibble 2008) esitetään puheeksi ottamisen kolmen kohdan muistisääntö: Awareness – tietoisuus, Sensitivity – herkkyys, Knowledge – tiedot. (THL, 2017. Viitattu 25.9.2019).

Puheeksi ottaminen vaatii teoriaan perustuvaa, relevanttia tietoa. Tietoa puheeksi ottamisen menetelmistä ja lapsen seksuaalisesta kehityksestä löytyy runsaasti muun muassa Terveystieteiden ja hyvinvoinninlaitoksen nettisivuilta ja väestöliiton julkaisusta ”Seksuaalisuuden portaat”. Myös WHO:n lasten ja nuorten seksuaalikasvatuksen suositukset on julkaistu julkari.fi -sivustolla ja Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisu seksuaali- ja lisääntymisterveyden edistämisestä vuosilta 2007-2011 on julkaistu kokonaisuudessaan samalla sivustolla.

4.5 Seksuaalikasvatuksen haasteet

Erilaiset kulttuuriset ja kokemukselliset tekijät vaikuttavat seksuaalikasvatuksen haasteellisuuteen. Niin kutsutulla piilokasvatuksella on merkitystä lapsen opitun häpeän kokemisessa ja aikuisen sanattomat viestit, kuten eleet, ilmeet ja kehonkieli vaikuttavat lapseen. Pienenä lapsena opitut "säännöt" voivat olla ristiriidassa myöhemmän seksuaalisen kehityksen kanssa. Median vaikuttavuutta seksuaalikasvatuksen haasteita tarkasteltaessa ei myöskään sovi unohtaa. Seksuaalikasvattajan oma asenne ja opitut mallit voivat niin ikään häiritä kasvatustilannetta. Kasvat-taja voi vältellä tiettyjä aiheita, tai vaihtoehtoisesti korostaa omasta mielestään tärkeitä asioita. Myös kohderyhmän ikätasoinen kehitys, mahdolliset oppimismallit ja taustat tuovat haasteita seksuaalikasvatukseen.

Sukupuolten ja seksuaaliryhmien tasavertainen kohtelu voi olla seksuaalikasvatuksen näkökulmasta ongelmallista. Kaikkien tasapäistäminen ei toimi ja taas toisaalta tietyn ryhmän suosiminen esimerkiksi turvataitoja opetettaessa aiheuttaa sekin oman ongelmansa. Kasvattajat huolestuvat herkästi ei-stereotyyppisestä seksuaalikäyttäytymisestä ja antavat tällaisessa tapauksessa enemmän ohjausta, kuin muille, yleisemmin hyväksytyjen "seksuaalinormien" mukaisesti käyttäytyville. Mikäli kasvattajan oma oppi, identiteetti, seksuaalisuus ja asenteet eivät ole selvillä, on laadukkaan ja arvostelemattoman seksuaalikasvatuksen antaminen haasteellista. Mikäli seksuaalikasvatustilanne tapahtuu suunnitellusti useamman kuin yhden kasvattajan toimesta, on hyvä olla selvillä yhteisesti käytetyt sanavalinnat ja kohderyhmän ikätaso. Seksuaalikasvatuksen ei tarvitse tapahtua vain yhtenä tuokiona, vaan tarkoitus olisi saada kasvatus liitettyä mukaan arkisiin tilanteisiin ja pitää seksuaalikasvatus kantavana teemana pidemmän ajanjakson ajan. (Biljusckin 2015, 13–15; THL 2019, vanhempien antama seksuaalikasvatus, viitattu 27.9.2019).

5 VARHAISKASVATUS

5.1 Varhaiskasvatus Suomessa

Varhaiskasvatuksella tarkoitetaan lapsen suunnitelmallisen ja tavoitteellisen kasvatuksen, opetuksen ja hoidon muodostamaa kokonaisuutta. Se ei ole vain päivähoitoa, vaan tavoitteellista ja suunnitelmallista toimintaa, jota arvioidaan ja kehitetään säännöllisesti. Varhaiskasvatuksessa painottuu erityisesti pedagogiikka ja sen tarkoitus on tukea lapsen kasvua, kehitystä ja oppimista sekä edistää lapsen hyvinvointia. Sen tehtävänä on lisäksi edistää lasten tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta, ehkäistä syrjäytymistä sekä tukea huoltajia kasvatustyössä ja mahdollistaa heidän osallistumisensa työelämään tai opiskeluun. Varhaiskasvatuksessa opitut tiedot ja taidot vahvistavat lasten osallisuutta ja aktiivista toimijuutta yhteiskunnassa. Varhaiskasvatusta järjestetään päiväkodeissa, perhepäivähoidossa tai avoimena varhaiskasvatustoimintana kuten kerho- ja leikkitoimintana. Päiväkoteja on sekä julkisella, että yksityisellä sektorilla. Kaikilla alle kouluikäisillä lapsilla on oikeus varhaiskasvatukseen saamiseen, ja lapsen huoltajat päättävät lapsensa osallistumisesta siihen. Varhaiskasvatus on osa suomalaista koulutusjärjestelmää ja tärkeä vaihe lapsen oppimisen ja kasvun polulla. Varhaiskasvatukseen piiriin kuuluvat 0–6-vuotiaat lapset. (Opetushallitus, varhaiskasvatus, viitattu 30.8.2019; Opetushallitus, mitä varhaiskasvatus on? viitattu 30.8.2019; THL varhaiskasvatus 2019, viitattu 3.9.2019).

5.2 Varhaiskasvatuksen kasvatukselliset tavoitteet ja merkitys lapsen elämässä

Valtakunnalliset varhaiskasvatussuunnitelman perusteet laatii ja päättää opetushallitus, joka on varhaiskasvatuksen asiantuntijavirasto. Valtakunnallisten perusteiden pohjalta laaditaan paikalliset varhaiskasvatussuunnitelmat. Varhaiskasvatussuunnitelma laaditaan jokaiselle lapselle henkilökohtaisesti ja sen tekemiseen osallistuvat lapsi, huoltajat ja varhaiskasvatuksen henkilökunta yhteistyössä. Opetushallituksen laatimat uudet varhaiskasvatussuunnitelman perusteet astuivat voimaan vuoden 2019 alusta ja sen mukaan paikalliset varhaiskasvatuksen järjestäjät ovat päivittäneet omat varhaiskasvatussuunnitelmat kansallisten perusteiden mukaisesti ja ne on otettu käyttöön elokuussa 2019. Uudet varhaiskasvatussuunnitelmat vastaavat muuttuvan maailman haasteisiin ja niissä on huomioitu yhteiskunnassa ja varhaiskasvatuksen toimintaympäristössä tapahtuneita muutoksia sekä viimeisintä tutkimustietoa. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet

ovat kansallinen normi ja se velvoittaa varhaiskasvatuksen henkilöstöä sitoutumaan varhaiskasvatustuksen lain sekä perusteiden arvoperustan, sisältöjen ja tavoitteiden mukaiseen toimintaan kaikissa varhaiskasvatuksen toimipaikoissa. Varhaiskasvatuksessa työskentelevät voivat myös tukeutua siihen tarvittaessa. Joskus varhaiskasvatushenkilökunnan näkemys lapsen parhaasta poikkeaa vanhempien tai huoltajien näkemyksestä. Varhaiskasvatussuunnitelma antaa opastusta, tukea ja välineitä sukupuolisensitiivisyyden ja tasa-arvokasvatuksen toteuttamiseen. Siihen on kirjattu yhdenvertaisuuden, tasa-arvon ja moninaisuuden velvoite, jonka mukaan henkilöstön tulee luoda moninaisuutta kunnioittava ilmapiiri. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa on myös huomioitu moninaiset perheet sekä heidän lapsensa ja siihen onkin kirjattu, että lasten perheidentiteettiä ja perhesuhteita tuetaan siten, että jokainen lapsi voi kokea oman perheensä arvokkaaksi. (Opetushallitus, varhaiskasvatussuunnitelman perusteet pähkinänkuoressa, viitattu 30.8.2019; Seta, sukupuolen moninaisuus ja lapset 2019, 12–13).

Viimeaikaiset tutkimukset ovat osoittaneet varhaiskasvatuksen suotuisista vaikutuksista sekä lapsen, että yhteiskunnan näkökulmasta. Vaikuttavan varhaiskasvatuksen edellytys on sensitiivinen vuorovaikutus, lasten mielenkiinnon kohteiden huomioiminen, lasten kanssa yhdessä rakennetut oppimisympäristöt, välittävä huolenpito sekä leikin ja oppimisen mahdollistaminen. Varhaiskasvatusta voidaan pitää koulutusjärjestelmämme kivijalkana. Varhaislapsuus on intensiivistä kehityksen ja oppimisen aikaa ja sillä, mitä lapsen elämässä tuona aikana tapahtuu, on merkitystä lapsen tämänhetkisen ja tulevan elämän kannalta. (Opetushallitus, varhaiskasvatussuunnitelman perusteet pähkinänkuoressa, viitattu 30.8.2019).

6 PROJEKTI

Nyky-yhteiskuntaamme on kuvattu projektityhteiskunnaksi projektien yleisyyden vuoksi. Projekteja tehdään yrityksissä, perheissä, yhdistyksissä sekä yhteenliittymissä. Projektityön tavoitteena on saavuttaa ennalta määritelty tavoite. Projektiin kuuluvat yleisesti selkeä tavoite, joka voi olla toiminnallinen, taloudellinen tai toimintaa muuttava ja asetettu tavoite pyritään saavuttamaan projektityöllä. Projektin toimintaa ohjataan suunnitelmallisesti ja johdetusti sekä sen läpiviemiseksi on laadittu projektisuunnitelma. Projektin toteuttamiseen kootaan joukko ihmisiä, projektiorganisaatio, joille kaikille annetaan oma tehtävä. Projektille asetetaan myös aikataulutavoite sekä päättämispäivä ja projektin etenemistä seurataan. Projekti on ainutlaatuinen kehityshanke, joka sisältää omat erityispiirteensä ja poikkeaa näin ollen muista vastaavista projekteista. Projektin lopputuloksen saavuttamiseen liittyy myös riski. (Kettunen 2009, 15–16; Mäntyneva 2016, 10–11).

6.1 Projektin oppimistavoitteet, kustannusarvio ja riskit

Projektille asetetaan ennen sen käynnistämistä tavoitteet ja niiden laatimiseen kannattaa käyttää riittävästi aikaa. (Mäntyneva 2016, 44). Projektimme välitön tavoite oli lisätä varhaiskasvatushenkilökunnan tietämystä lasten ikätasoisesta seksuaalikasvatuksesta sekä lisätä heidän puheeksi ottamisen menetelmiä lasten ja heidän perheidensä kanssa ongelmalliseksi koetuissa tilanteissa. Pitkän aikajanan kehitystavoite oli lisätä avoimuutta puhuttaessa lasten ikätasoisesta seksuaalikasvatuksesta sekä edistää sitä varhaiskasvatuksessa. Pitkän aikajanan tavoitteena oli myös tuoda lasten ikätasoisesta seksuaalikasvatusta luontevana osana lasten jokapäiväiseen toimintaan varhaiskasvatuksessa. Projektin tuotoksen laadulliset tavoitteet olivat helposti ymmärrettävä ja sisäistettävä teorian tieto sekä riittävän hyvin rajattu asiasisältö keskustelutilaisuuteen.

Myös tutkimukset osoittavat, että tämän kaltaiselle keskustelutilaisuudelle ja varhaiskasvatuksen henkilökunnan kouluttamiselle on tarvetta. Minnesotassa vuonna 2010 tehdyn tutkimuksen mukaan vanhemmat haluavat lastensa saavan seksuaalikasvatusta heidän itsensä lisäksi pitkälti nimenomaan opettajilta, varhaiskasvattajilta ja terveydenhuoltohenkilökunnalta. Lapset, jotka ovat varhaiskasvatuksen piirissä, viettävät siellä yleensä suurimman osan päivästänsä. Varhaiskasvatuksen henkilökunnalla on näin ollen todella suuri merkitys lapsen kasvun ja kehityksen tukemisen kannalta. Varhaiskasvatuksen henkilökunta voi myös auttaa lapsen hyvän itsetunnon kehity-

tymisessä sekä ikätasoisessa seksuaalisen kasvun tukemisessa. (Lagus, Bernat, Bearinger, Resnick & Eisenberg 2010, 88).

Omat välittömät oppimistavoitteemme projektissa olivat keskustelutilaisuuden suunnittelun ja toteutuksen laatiminen sekä projektin eri vaiheiden sisäistäminen. Pitkän aikavälin oppimistavoitteena meillä olivat työmme tarpeellisuuden arvioiminen sekä sen mahdollinen kehittäminen ja hyödyntäminen jatkossa. Pitkällä aikavälillä voimme myös tarkastella sitä, kuinka varhaiskasvatuksen henkilökunta käyttää puheeksi ottamisen menetelmiä työssään ja onko heille ollut keskustelutilaisuudesta pidemmän aikavälin hyötyä työssään. Toivomme, että toimintaa jatketaan projektimme jälkeen ja varhaiskasvatuksen henkilökunta järjestää jatkossakin keskustelutilaisuuksia, joissa voivat yhdessä miettiä mahdollisia haasteita lasten ikätasoisessa seksuaalikasvatuksessa sekä ratkaisuja niihin. Materiaalimme on myös muiden päiväkotien ja varhaiskasvatusta tarjoavien tahojen käytössä.

Projektilla on aina tietyt taloudelliset tavoitteet ja kustannusten kertymistä voidaan tarkastella kokonaisuudessaan projektin päätyttyä. Projektimme kustannusarvio oli noin 220 euroa, mikä sisältää palautelomakkeiden tulostamisen sekä matkakulut. Opinnäytetyöhömmme kuuluvia resursseja olivat henkilöstöresurssit, jotka käsittävät opinnäytetyön tekijät, ohjaavat opettajat, toimiksiantajan, sekä keskustelutilaisuuteen osallistuvan varhaiskasvatuksen henkilökunnan. Aine- ja tarvikekuluja tulee palautelomakkeiden tulostamisesta. Henkilökohtaisia matkakustannuksia tuli kummallekin opinnäytetyön tekijälle noin 100 euroa. Tämä sisältää matkat omalla autolla koululle ja toiselle paikkakunnalle opinnäytetyön kirjoittamisen vuoksi sekä keskustelutilaisuuden pitämistä varten. Muita kustannuksia ei opinnäytetyöhömmme sisältänyt. (Mäntyneva 2016, 75).

Projektiimme liittyi teknisiä ja aikataulullisia riskejä. Hankkeen työmäärä ei ollut kokonaisuudessaan kummallakaan tekijällä tiedossa ja näin ollen suunniteltu aikataulussa pysymisestä ei voitu olla varmoja. Myös kummankin tekijän vaihtelevat työajat aiheuttivat riskin aikataulun pysyvyydelle. Tämä riski oli mahdollinen ja sen aiheuttamat seuraukset ovat haitallisia, joten riskianalyysitulokun mukaan kyseessä on kohtalainen riski. Taloudellisia- ja ympäristöön sekä luonnonolosuhteisiin liittyviä riskejä ei projektiimme liittynyt. Vastuunjakoon, tiedonkulkuun sekä asiakkaaseen liittyviä riskejä projektissamme oli. Vastuunjako tehtävän suhteen oli alusta asti selvä ja siinä oli tarvittavaa joustoa puolin ja toisin. Oli kuitenkin olemassa riski, että toinen tekijä ei voi vastata omasta osuudestaan ja näin ollen vastuunjako ei olisi tasapuolinen. Tiedonkulkuun liittyy aina

riski, jos käytössä on sähköinen viestintä. Riskianalyysi taulukon mukaan tämä riski oli mahdollinen ja seuraukset olisivat haitallisia, joten kyseessä on kohtalainen riski.

Asiakkaaseen liittyvät riskit ovat aikataulujen yhteensovittamisessa sekä sopivan varhaiskasvatustukkohteen löytymisessä. Asiakkaaseen liittyvä riski oli myös se, että useampi asiakas haluaisi tilata opinnäytetyömme esittelyn ja miten se aikataulullisesti olisi järjestettävissä. Tämä riski oli epätodennäköinen, mutta sen seuraukset olisivat vakavat, joten riski oli kohtalainen. Opinnäytetyöhömmme liittyy myös riski siitä, onko keskustelutilaisuuden sisältö riittävän kattava, koska emme etukäteen voineet tietää varhaiskasvatus henkilökunnan teoritiedon tasoa lasten ikätasoiseen seksuaalikasvatukseen liittyen. Toisaalta riskinä oli myös se, että teoritieto ja keskustelutilaisuuden sisältö on esitetty niin, ettei kuulija sisäistä kuulemaansa. Teoritieto voi esimerkiksi sisältää termejä, jotka eivät ole entuudestaan kuulijalle tuttuja. Riskin todennäköisyys oli mahdollinen ja seuraukset haitallisia, joten riski oli kohtalainen. Riskien todennäköisyydet ja seuraukset voidaan nähdä taulukosta 2.

Todennäköisyys	Seuraukset		
	Vähäiset	Haitalliset	Vakavat
Epätodennäköinen	1 Merkityksetön riski	2 Vähäinen riski	3 Kohtalainen riski
Mahdollinen	2 Vähäinen riski	3 Kohtalainen riski	4 Merkittävä riski
Todennäköinen	3 Kohtalainen riski	4 Merkittävä riski	5 Sietämätön riski

Taulukko 2

Projektiamme markkinoimme Nivalan varhaiskasvatuksen johtajalle, joka välitti tiedon opinnäytetyöstämme ja mahdollisuudesta keskustelutilaisuuteen Nivalan päiväkodin johtajalle. Viestintä tapahtui sähköpostin ja puhelimen välityksellä. Projektin tuloksista teimme yhteenvedon opinnäytetyömme arvioinnissa ja näin ollen tulokset ovat kaikkien opinnäytetyömme lukevien käytössä. Projektin sisäistä viestintää hoidimme tapaamisilla sekä puhelimen ja sähköpostin välityksellä.

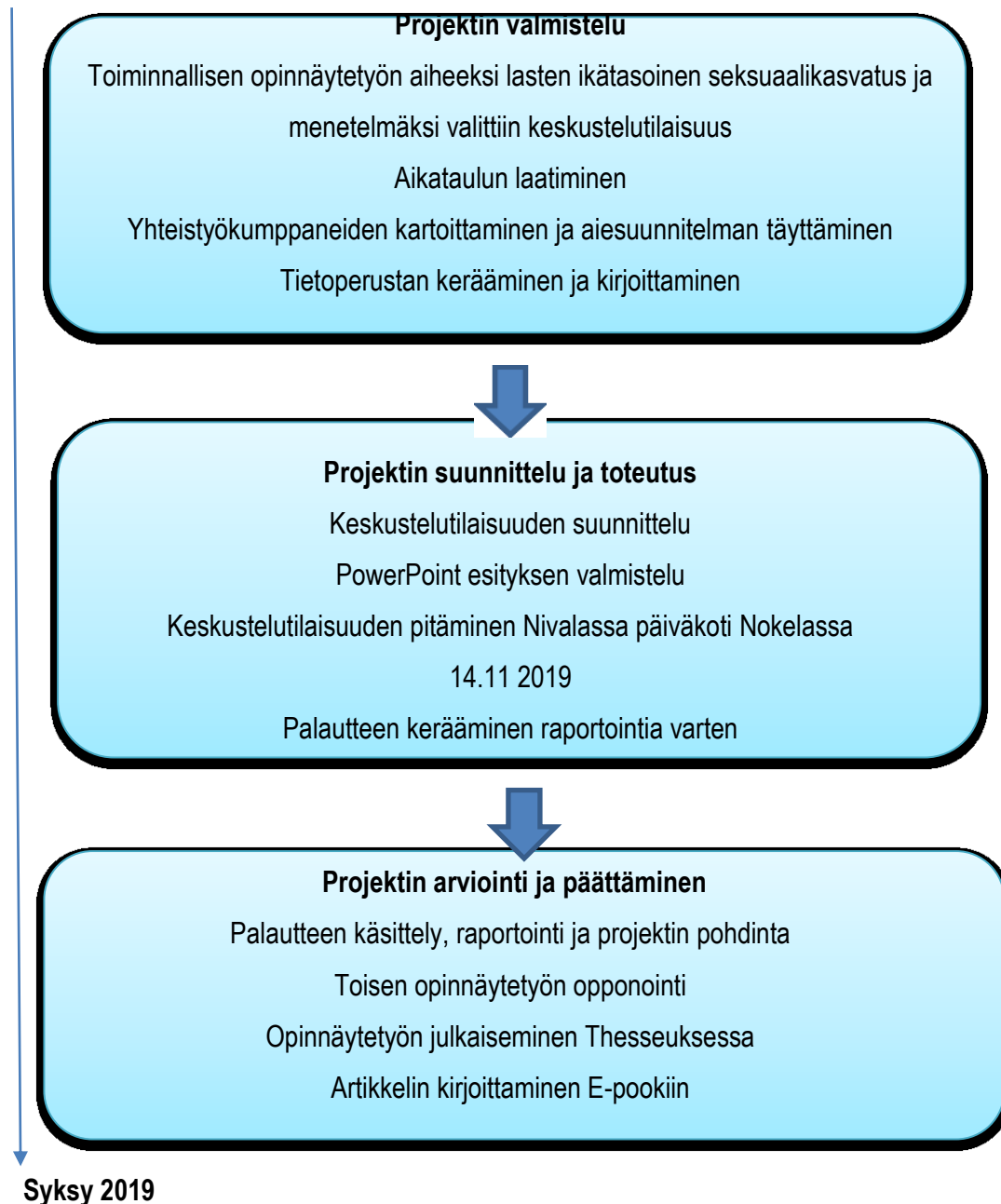
6.2 Projektorganisaatio

Projektorganisaatio käsittää henkilöt, jotka toteuttavat projektin ja projektin laajuus sekä luonne vaikuttavat organisoitumiseen. Projektorganisaation suorituskyky on riippuvainen sen käytössä olevista henkilöresursseista sekä osaamisesta. Projektin menestymisen ja onnistumisen kannalta on tärkeää, että projektiin osallistuvat henkilöt saadaan sitoutettua projektin tavoitteisiin ja toimintaan. Projektipäälliköiden tehtävänä on huolehtia siitä, että projekti valmistuu ajallaan, pysyy budjetissa ja lopputulos vastaa asetettuja tavoitteita. Projektipäälliköiden on tärkeää ymmärtää roolinsa ja kantaa vastuu projektin onnistumisesta, jotta nämä tavoitteet saavutetaan. Usein projektipäällikkö vastaa projektisuunnitelman kirjoittamisesta. (Kettunen 2009, 29–32; Mäntyneva 2016, 19)

Meidän projektissamme resursseja oli riittävästi ja projektiin osallistuvien henkilöiden osaaminen oli riittävää projektin onnistumisen kannalta. Projektissamme projektipäälliköt olivat molemmat hyvin sitoutuneita toimintaan sekä tavoitteiden saavuttamiseen kuten myös ohjaavat opettajamme. Työllemme oli myös sovittuna opponoijat hyvissä ajoin ennen työn valmistumista. Projektissamme toimivat projektipäällikköinä Irmeli Sikala ja Jaana Tuura. Projektimme ohjaavina opettajina toimivat Kirsi Myllykangas ja Sirpa Tölli ja yhteistyötaho oli Nivalan varhaiskasvatus.

6.3 Projektin elinkaari

Syksy 2018

Projektin elinkaaren tarkasteleminen on hyvä keino saada kokonaiskuva projektista ja siitä huomataan, että projektilla on alkamis- ja päättymisajankohta, jotka muodostavat projektin keston. Projekti jakaantuu eri vaiheisiin ja nämä vaiheet eroavat toisistaan toiminnoiltaan, työskentelyta-voiltaan sekä ominaisuuksiltaan. Projektin käynnistämisen taustalla on jokin tarve, joka määrittelee projektin keston ja laajuuden. Projektin käynnistämispäätöksen jälkeen projekti suunnitellaan yksityiskohtaisesti. Tässä vaiheessa pohditaan vaihtoehtoisia ratkaisuja projektille asetettujen

tavoitteiden saavuttamiseksi. Projektisuunnitelmassa on tärkeää myös tunnistaa mahdolliset ongelmakohdat sekä riskit, jotta voidaan tehdä riskien hallintaa sekä niihin varautumissuunnitelmaa. (Kettunen 2019, 43–57; Mäntyneva 2016, 15–17).

Meidän projektimme kesti aiheen valinnasta projektin päättämiseen vuoden verran. Aikataulu oli liukuva ja se muuttui projektin eri vaiheissa, koska projektia tehtiin muiden opintojen ohella eikä sen valmistumisella ollut mikään kiire. Projektimme suunnittelu- ja valmisteluvaihe sisälsi paljon keskustelua ja aihepiirin pohtimista sekä kirjallisen opinnäytetyön suunnitelman kirjoittamista. Projektimme tarve oli tiedon lisääminen lasten ikätasoisesta seksuaalikasvatuksesta varhaiskasvatuksessa. Tarve tuli esille varhaiskasvatuksen henkilökunnalta. Tämä tarve määritteli projektimme kohteen sekä laajuuden ja keston. Me mietimme oman projektimme osalta toteutustapaa, jolla saavuttaisimme tavoitteen. Tässä vaiheessa projektille myös kohdennetaan ihmiset sekä resurssit.

Toiminnallisessa vaiheessa seurataan projektin etenemistä ja tärkeintä tässä vaiheessa oli tunnistaa projektin etenemistä ja valmistumista haittaavat ongelmat, jotta korjaaviin toimenpiteisiin voitiin ryhtyä mahdollisimman pian. Projektin päättäminen tulee ajankohtaiseksi, kun projektin tuotos on saatu valmiiksi ja projektin loppuraportti on laadittu. Loppuraportti on tiivis yhteenveto projektin toteutuksesta sekä siinä mahdollisesti ilmenneistä ongelmista sekä poikkeamista projektisuunnitelmaan. Sen työstäminen myös edesauttaa projektista oppimista sekä projektin mahdollista hyödyntämistä jatkossa. (Kettunen 2009, 155 –184; Mäntyneva 2016, 17–18). Projektimme toteuttaminen oli toiminallinen vaihe, jossa keskityimme toteuttamaan projektisuunnitelmassa kuvatun projektin. Toiminnallisessa vaiheessa me esittelimme opinnäytetyömme päiväkodissa. Projektin ohjausryhmä, eli meidän projektissamme ohjaavat opettajat, tarkistivat projektin tuotoksen ja varmistivat, että projektin tavoitteet ovat toteutuneet ja projektiin kuuluvat tehtävät on tehty. Meidän projektimme loppuraportti sisältää palautteen läpikäymisen, toisen opinnäytetyön opponoinnin, oman opinnäytetyön arvioinnin sekä julkaisemisen.

6.4 Projektin toteutus

Projektin toteutuksessa on pohjimmiltaan kyse viestinnästä. Keskustelu on tavallisin ihmisten kanssakäymisen muoto, jossa kaksi tai useampi ihminen vaihtaa ajatuksia puhumalla. Viestintä on monimutkainen tapahtumasarja, jossa teoriassa siirretään informaatiota ihmiseltä toiselle.

Viestiessään ihmiset vaikuttavat tietoisesti ja tiedostamattaan toistensa tunteisiin, ajatuksiin ja reaktioihin. Parhaimmillaan ympäristö, puhuja ja aihe innostavat kuuntelemaan ja osallistumaan keskusteluun. Viestintää on sanatonta sekä sanallista. Monipuolinen esitys, jossa on käytetty myös havainnollistamisen keinoja, tukee erilaisia tapoja oppia. Havainnollistaminen kuvien tai muun toiminnan avulla auttaa pitämään kuulijan mielenkiinnon yllä esityksen aikana. Viestintä on parhaimmillaan yksinkertaista. Väärinkäsitysten vaara kasvaa, jos käytetään liian hienoja sanoja ja kommunikoidaan liian monimutkaisesti. Viestintä ei ole sitä, mitä luulet sanovasi, vaan sitä mitä ihmiset ottavat sinulta vastaan. Se on myös kaksisuuntaista, puhetta ja kuuntelua. (Karhu 1997, 13 – 54; Viestintäkeskus, 2019, viitattu 20.10.2019; Jyväskylän yliopisto kielikeskus, 2019, viitattu 20.10.2019). Meidän tarkoituksenamme oli viestinnän avulla sekä jakaa tietoa, että saada aikaan keskustelua. Käytimme keskustelutilaisuudessa sanatonta ja sanallista viestintää ja havainnollistimme sitä diaesityksellä ja videolla. Meidän täytyi kiinnittää huomiota teorian tiedon sisältöön ja sen esittämiseen, koska materiaali sisältää paljon sellaista sanastoa, mitä kaikki eivät välttämättä ymmärrä tai ole ennen kuulleet.

Keskustelutilaisuuden aluksi katsoimme animaation aiheeseen liittyen. Animaation nimi on “Kaverit 2 Mä oon intersukupuolinen”, joka löytyy osoitteesta: <https://seta.fi/sateenkaaritieto/ammattilaisille/varhaiskasvatus/>. Teoriaosuuden esitimme PowerPoint-tiedostona ja sen jälkeen meillä oli kaksi esimerkkitapausta, joiden pohjalta kävimme keskustelua. Yhdessä mietimme, millaisia puheeksi ottamisen menetelmiä esimerkkitapauksissa voi käyttää ja millä tavalla lasta ja perhettä olisi hyvä lähestyä. Pohdimme myös ryhmänä mitä haasteita seksuaalikasvatuksen näkökulmasta nousi esimerkkitapauksissa esille ja miten niitä voisi lähteä lapsi- ja perhelähtöisesti ratkaisemaan. Oman osuutemme päätimme satuun “Maailman ihanimmat tanssiaiset”, joka löytyy osoitteesta: https://www.dropbox.com/s/pbcvpquiwagmg0o/tanssiaiset_2017.pdf?dl=0. Sadun tarkoituksena oli herättää ajatuksia siitä, kuinka aikuinen voi omalla toiminnallaan tukea lasta. Keskustelutilaisuuden päätyttyä osallistujat saivat täyttää palautelomakkeet.

Keskustelutilaisuus sujui hyvin ja osallistujien määrä oli sopiva. Keskustelua syntyi aiheesta jonkin verran, mutta sitä olisi voinut mielestämme olla enemmänkin. Saamamme palautteen mukaan, aikaa olisi pitänyt olla enemmän keskustelun syntymiselle. Aihe on hyvin arka ja siitä puhuminen voi olla vaikeaa. Tämän vuoksi sitä ei voida pitää kovin isolle ryhmälle kerralla, ainakaan jos osallistujat ovat toisilleen vieraita. Keskustelu asian tiimoilta vaatii turvalliset ja luotettavat puitteet ja niiden syntyminen vaatii aikaa. Eniten keskustelua syntyi käytännön esimerkkien avulla

niin osallistujien työelämästä kuin meidän case tilanteiden pohjaltakin. Keskustelua käytiin hyvin yleisellä tasolla ja kysymyksillä saimme jonkin verran myös lisää keskustelua aikaan asiaan liittyen.

6.5 Projektin arviointi

Arvioimme projektia koko sen toteuttamisen ajan alusta loppuun asti ja voidaksemme arvioida sen onnistumista, meidän tuli kiinnittää huomiota seuraaviin tavoitteisiin: sisällölliset ja laadulliset tavoitteet, toteutukselliset tavoitteet, taloudelliset tavoitteet ja ajalliset tavoitteet. Onnistuneessa projektissa saavutetaan asetetut tavoitteet suunnitellun aikataulun mukaisesti sovitulla kustannuksilla. Arvioinnin työkaluna käytimme SWOT-analyysia, joka on Albert Humphreyn kehittämä nelikenttämenetelmä ja sitä voidaan käyttää projektien suunnittelussa ja arvioinnissa. SWOT-analyysin nelikenttään kirjataan sisäiset vahvuudet, sisäiset heikkoudet, ulkoiset mahdollisuudet ja ulkoiset uhat. (Mäntyneva 2016, 89 –90).

SWOT- ANALYYSI

<p>Vahvuudet:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mielenkiintoinen aihe, jonka työstäminen mielekästä. • Keskustelutilaisuus toteutustapana luonteva. • Ajankohtainen ja yhteiskunnallisesti uutisoitu aihe. 	<p>Heikkoudet:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tietoperustan sisällön rajaaminen. • Kokemuksen puuttuminen projektityöstä ja opinnäytetyön tekemisestä. • Aikataulujen yhteensovittaminen ja sovitussa aikatauluissa pysyminen.
<p>Mahdollisuudet:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kehittyminen projektiosaamisessa. • Kehittyminen sairaanhoitajana. • Omien esiintymistaitojen ja ammatillisen osaamisen kehittyminen. • Teoriatiedon hyödyntäminen jatkossa omassa työssä. 	<p>Uhat:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Suunniteltu aikataulu ei toteudu. • Yhteistyötaho ei vastaa yhteydenotopyyntöihin. • Asiasisällön vaikea ymmärrettävyys tai uuden tiedon puuttuminen. • Esityksen tekninen toteutus ei onnistu suunnitelman mukaan.

6.6 Projektin tavoitteiden saavuttaminen

Keskustelutilaisuuden arviointimenetelmänä käytimme palautelomaketta, jonka osallistujat saivat täyttää tilaisuuden lopuksi. Lomakkeessa kysyttiin seuraavat asiat:

1. Saitko uutta tietoa seksuaalisuudesta, seksuaalikasvatuksesta, sukupuolen moninaisuudesta tai lapsen ikätasoisesta seksuaalikasvatuksesta?
2. Oliko asia ymmärrettävästi esitetty?
3. Oliko keskustelutilaisuus tarpeellinen oman työsi kannalta?
4. Voitko hyödyntää saamaasi tietoa omassa työssäsi?
5. Sana on vapaa:

Asetimme projektille välittömiä tavoitteita ja ne olivat varhaiskasvatus henkilökunnan tietämyksen lisääminen lapsen ikätasoisesta seksuaalikasvatuksesta sekä lisätä heidän puheeksi ottamisen menetelmiä lasten ja heidän perheidensä kanssa ongelmallisiksi koetuissa tilanteissa. Palautelomakkeista kävi ilmi, että osallistujat saivat yhtä lukuun ottamatta uutta tietoa seksuaalisuudesta, seksuaalikasvatuksesta, sukupuolen moninaisuudesta tai lapsen ikätasoisesta seksuaalikasvatuksesta. Palautteesta kävi myös ilmi, että osallistujista useat saivat uusia tapoja toimia omassa työssään. Saamamme palautteen perusteella saavutimme siis asettamamme tavoitteet. Pitkän aikajanan kehitys tavoite oli lisätä avoimuutta lasten ikätasoisesta seksuaalikasvatuksesta puhuttaessa ja edistää sitä varhaiskasvatuksessa. Palautelomakkeiden perusteella työntekijät aikoivat jakaa oppimaansa työyhteisössään ja näin ollen voimme ajatella, että tavoite tulee saavutettua pitkällä aikavälillä. Laadullisina tavoitteina projektissamme olivat helposti ymmärrettävä ja sisäistettävä teorian tieto sekä riittävän hyvin rajattu asiasisältö keskustelutilaisuudessa. Palautteen mukaan kaikki olivat ymmärtäneet asiasisällön ja se oli selkeästi sekä rauhallisesti esitetty. Esityksemme pysyi myös asettamassamme aikataavoitteessa, joten nämäkin tavoitteet saavutimme.

Omat välittömät oppimistavoitteemme projektissa olivat keskustelutilaisuuden suunnittelun ja toteutuksen laatiminen sekä projektin eri vaiheiden sisäistäminen. Pitkän aikavälin oppimistavoitteena olivat työmme tarpeellisuuden arvioiminen, sen mahdollinen kehittäminen ja hyödyntämi-

nen jatkossa. Kumpikaan meistä ei ollut aikaisemmin suunnitellut ja toteuttanut keskustelutilaisuutta. Huolisella suunnittelulla ja valmistautumisella kuitenkin varmistimme tilaisuuden sujuvuuden. Osallistujien keskuudessa käytiin keskustelua, josta kävi hyvin ilmi se, kuinka tarpeellisesta aiheesta olimme puhumassa. Jatkossa voimme tarpeen mukaan kehittää ja hyödyntää osaamistamme, mikäli jokin taho kiinnostuu aiheesta ja pyytää meiltä keskustelutilaisuuden järjestämistä. Kokonaisuutena tilaisuus oli sujuva, kestoltaan ja sisällöltään sopiva, joten suuria muutoksia siihen ei tarvitse tehdä, jos kohderyhmä on sama. Projektilla oli myös taloudellisia tavoitteita. Kustannusarvio oli noin 220 euro sisältäen palautelomakkeiden tulostamisen ja matkakulut. Budjetti alitettiin, koska matkakuluja kertyi suunniteltua vähemmän.

6.7 Riskien arvioiminen

Projektiimme liittyi teknisiä ja aikataullisia riskejä, jotka arvioimme riskianalysitaulukon mukaan kohtalaisiksi ja mahdollisiksi. Ennen esitystämme pyysimme varaamaan paikalle videotykin esityksen havainnollistamiseksi koko yleisölle. Saavuttuamme paikalle, meille kuitenkin ilmoitettiin, ettei videotykki ole käytössä. Näin ollen tämä riski osoittautui mahdolliseksi ja sen vaikutus haitalliseksi, koska saamamme palautteen mukaan kaikki osallistujat eivät nähneet Power Point esitystä tietokoneen näytöltä. Aikataulu piti suunnitelman mukaan, vaikka haasteita sen suhteen ilmeni. Vastuunjakoon, tiedonkulkuun sekä asiakkaaseen liittyviä riskejä oli ja ne arvioimme kohtalaisiksi ja seuraukset haitallisiksi. Tiedonkulun osalta haasteena oli varhaiskasvatusjohtajan tavoittaminen sekä esityspaikan sopiminen. Tiedon saanti kesti pitkään ja hidasti projektimme edistymistä. Tämä asia voidaan liittää myös asiakkaaseen liittyvään riskiin ja sen seuraukset olivat meille haitallisia. Projektiimme liittyi myös keskustelutilaisuuden sisältöön liittyviä riskejä, koska emme voineet tietää osallistujien tietämystä kyseisestä asiasta. Palautteen mukaan, yhtä lukuun ottamatta kaikki saivat aiheesta uutta tietoa ja suullisen palautteen mukaan myös sisäistivät tiedon hyvin. Tämä riski oli mahdollinen ja sen seuraukset olisivat olleet haitallisia, mutta riski ei kuitenkaan toteutunut.

7 POHDINTA

Olemme molemmat sairaanhoitaja - opiskelijoita ja suuntautumisopintoina meillä oli mielenterveys- ja päihdehoitotyön opinnot. Meillä on myös molemmilla varhaiskasvatusikäisiä lapsia. Olemme opintoihin liittyvien harjoitteluiden ja työkokemuksen pohjalta huomanneet, että psykiatrisen sairaanhoitajan vastaanotolle hakeutuu usein nuoria, jotka kokevat ahdistuneisuutta oman seksuaalisuutensa tai sukupuolisen suuntautumisensa takia. Heillä on hyvin usein kokemus siitä, etteivät he ole elämänsä aikana tulleet vielä koskaan nähdyksi, kuulluksi tai hyväksytyksi sellaisina kuin he ovat. Heillä on usein myös itsetunto-ongelmia ja he kokevat, ettei heillä ole mitään ihmisarvoa. Erityisesti nämä nuoret ovat vaarassa syrjäytyä. Syrjäytymisellä taas on merkittäviä yhteiskunnallisia vaikutuksia henkilön itsensä kokeman pahan olon lisäksi. (Mattila ym. 2015, 379—380). Sairaanhoitajina meidän työtämme ohjaavat eettiset ohjeet ja niiden mukaan meidän tulee edistää ja ylläpitää ihmisten terveyttä, ehkäistä sairauksia ja lievittää kärsimystä. Opinnäytetyömme on ennalta ehkäisevää työtä, koska varhaiskasvatuksen henkilökunta voi omalla toiminnallaan edesauttaa lapsen terveellistä ikätasoista seksuaalista kasvua ja puuttua mahdollisiin haasteisiin jo varhaisessa vaiheessa. (Sairaanhoitajat 2019, sairaanhoitajien eettiset ohjeet, viitattu 27.11 2019).

Päiväkodeissa henkilökunta toi ilmi aihetta miettiessämme, että heille ei järjestetä ammattikoulutuksen aikana mitään opetusta lasten seksuaalisen kasvun tukemisesta. Tämä kävi myös ilmi keskustelutilaisuuden osallistujien keskuudessa. Päiväkotien henkilökunta oli todella kiinnostuneita opinnäytetyöstämme ja sen tarjoamasta mahdollisuudesta laajentaa omaa tietämystään lasten seksuaalisen kasvun tukemisesta. Saamamme palautteen mukaan, saavutimme tavoitteemme ja osallistujat olivat sitä mieltä, että tilaisuus oli tarpeellinen heidän työnsä kannalta.

Seksuaalisuuden puheeksi ottamiseen on kehitelty erilaisia malleja, joita kävimme läpi tilaisuudessa. Lapset puheeksi menetelmä oli kaikille osallistujille entuudestaan tuttu ja Nivalan kaikki varhaiskasvatuksen henkilökunta koulutetaan sen menetelmän käyttöön. Lokikirjan mukaan menetelmän on tarkoitus auttaa eri tahoja löytämään yhteistä ymmärrystä lapsesta ja tukea yhteisymmärrykseen perustuvaa toimintaa. Konkreettisesti LP - menetelmä on luotu tukemaan lapsen arkea, jotta vaikeissakin elämäntilanteissa turvallinen ja hyvä arki olisi mahdollista. Ajatellaan, että toinen kasvuympäristö voi kannatella lasta, mikäli toisessa ilmenee ongelmia. Lapset pu-

heeksi – keskustelun pohjalta tehdään toimintasuunnitelma, kuinka haavoittuvuuksiin voidaan vahvuuksien tai muiden tekijöiden avulla puuttua. (Suomen mielenterveys ry. Lapset puheeksi - Lokikirja varhaiskasvatukseen, 2019, viitattu 28.11.2019). Lapset puheeksi- menetelmän käyttö tuntuikin osallistujista hyvin myös tässä yhteydessä. Keskustelutilaisuudessa kävi kuitenkin ilmi, että osallistajat eivät olleet osanneet ajatella menetelmän sopivuutta seksuaalikasvatuksesta puhumisessa. PLISSIT-, ALLOW- ja ASK-mallia voidaan käyttää tähän tarkoitukseen sovelletusti ja niistä esille nousi erityisesti hyvinä puolina luvan antaminen asioista puhumiselle, omien asenteiden tarkastelu sekä kohdennetun tiedon antaminen aiheesta. (THL, 2017. Viitattu 28.11.2019).

Meillä molemmilla on myös omia lapsia ja kokemuksemme on, ettei lapsen seksuaalinen kasvu ja kehitys, tai sen tukeminen ole noussut esille neuvolassa tai varhaiskasvatuksen piirissä. Elämme kuitenkin yhteiskunnassa, jossa näistäkin asioista puhutaan avoimemmin ja vanhempien sekä lasten kanssa työskentelevien olisi hyvä olla tietoisia asiaan liittyvistä ilmiöistä. Media tuo kaiken tiedon helposti lastenkin saataville ja aikuisilla tulisi olla valmiudet vastata omalta osaltaan lasten ikätasoisesta ja turvallisesta seksuaalikasvatuksesta. Mielestämme on huolestuttavaa, että tutkimukset osoittavat lasten osoittavan sellaista tietämystä seksuaalisuuteen liittyvistä asioista, mitä heidän ei kuuluisi ikäänsä nähden vielä tietää (Väestöliitto 2019, Pusuhippaa, lääkärileikkejä ja haikaravauvoja- tutkimus, viitattu 16.10.2019).

Erityisen huolisamme olimme myös Ylen uutisoinnista, jonka mukaan suositut konsolipelit altistavat lapset seksuaaliselle hyväksikäytölle. Myös suositut viestintäsovellukset tuovat lapsen saataville materiaalia, jonka käsittelemiseen hän ei vielä iän eikä kehityksensä vuoksi kykene. (Yle 2019, Näin pedofiilit saalistavat suosikkipeleissä Fortniteissa ja Minecraftissa – asiantuntija neuvoo, kuinka lasta voi suojella verkossa, viitattu 12.11.2019; Yle 2019, Jo 12-vuotiaita on uhattu somessa pornosivustoille päätyemisellä: yhä nuoremmat lapset törmäävät väkivaltavideoihin ja verkkokiusaamiseen, viitattu 12.11.2019). Nämä asiat nousivat esille myös keskustelutilaisuuteen osallistuneiden keskuudessa. Aikuisten tehtävä on suojella lasta median haitallisilta vaikutuksilta. Kasvattajien tulisi olla kiinnostuneita ja tietoisia siitä, mitä lapset digitaalisissa ympäristöissä näkevät ja kokevat. Aikuisten tulisi myös huolehtia siitä, että lapsella on pääsy vain sellaiseen materiaaliin, joka on hänen ikätasolleen sopivaa. Vanhemmat ja kasvattajat tarvitsevat tietoa ja tukea median käyttöön liittyvissä asioissa, mutta myös lapset tarvitsevat mediakasvatusta yhä varhaisemmassa vaiheessa ja sitä olisi hyvä tarjota jo varhaiskasvatusikäisillekin lapsille. Varhaiskasvatuksen käyttöön on julkaistu erilaisia oppaita ja lehtisiä, joista saa vinkkejä, kuinka tukea lapsen

mediataitoja ja tasapainoista ja vastuullista median käyttöä. (MLL 2019, Mediakasvatus varhaiskasvatuksessa, viitattu 28.11.2019).

Opinnäytetyön tekeminen oli meille kummallekin opettavainen kokemus, minkä aikana opimme paljon uutta projektin tekemisestä, sen vaiheista sekä toiminnallisen opinnäytetyön eri vaiheista. Olemme molemmat myös kehittyneet opinnäytetyön myötä sekä projektiosaamisessa että sairaanhoitajina. Vahvuuksina meillä olivat mielenkiintoinen, ajankohtainen ja yhteiskunnallisesti uutisoitu aihe, jonka työstäminen oli mielekästä ja keskustelutilaisuus toteutustapana oli meille molemmille luonteva. Haasteena puolestaan oli tietoperustan sisällön rajaaminen, koska aihe on laaja ja mielestämme olisi ollut tärkeää puhua vielä muistakin siihen liittyvistä asioista kuin mistä nyt puhuimme.

LÄHTEET

Babakulova, A. 2011. Lapsen itsetunnon tukeminen. Opas esi- ja alkuopetuksen opettajalle. Opinnäytetyö. Lahden ammattikorkeakoulu.

Bildjuschkin, K. 2015. Seksuaalikasvatuksen tueksi. Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.

Finlex. 2014. Yhdenvertaisuuslaki. Viitattu 27.8.2019,
<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325>

Finlex. 2007. Lastensuojelulaki. Viitattu 8.9.2019,
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=lastensuojelulaki#L1P2>

Greenberg, J. 2010. Exploring the Dimensions of Human Sexuality. Viitattu 23.8.2019,
<http://books.google.fi/books?id=1NC5R0RozBYC&pg=PA81&dq=sexuality+education+greenberg&hl=fi&sa=X&ei=QWAhT4qeJqbm4QSWqlywCA&ved=0CDcQ6AEwAQ#v=onepage&q=s>

Ihmisoikeudet. 2019. Oikeus elämään. Viitattu 8.9.2019,
<http://www.ihmisoikeudet.net/ihmisoikeudet/oikeus-elamaan/>

Ilmonen, K. & Korhonen, E. 2015. Väestöliitto. Seksuaalioikeudet. Helsinki: Nord Print Oy

Jyväskylän yliopisto kielikeskus. 2019. Puheviestinnän määrittelyä. Viitattu 20.10.2019,
https://kielikompassi.jyu.fi/puheviestinta/tietomajakka/maja_perusteita_maarittely.shtml

Kalliokoski, H. & Karvinen, M. 2019. Sukupuolen moninaisuus ja lapset. Seta.

Karhu, M. 1997. Viesti vakuuttavasti – esiintymisen ja henkilökohtaisen vaikuttamisen käsikirja. Helsinki: WSOY

Kettunen, S. 2009. Onnistu Projektissa. 2., uudistettu painos. Juva: WS Bookwell oy

Klemetti, R. & Raussi-Lehto, E. 2016. Edistä, ehkäise, vaikuta. Seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelma 2014 –2020. 3. tarkennettu painos. Tampere: Juvenes print

Kontula, O. 2012. Mielen seksuaalisuus. Matka kiihottumisen alkulähteille. 1.painos. Juva: Bookwell Oy

Kronqvist, E-L. & Pulkkinen, M-L. 2007. Kehityspsykologia. 1.painos. Helsinki: WSOY

Kurtuncu, M., Akhan, L.U., Tanir, I.M. & Yildiz, H. 2015. The Sexual Development and Education of Preschool Children: Knowledge and Opinions from Doctors and Nurses. Turkki, 207—216.

Lagus, K. A., Bernat, D. H., Bearinger, L. H., Resnick, M. D. & Eisenberg, M. E. 2010. Parental Perspectives on Sources of Sex Information for Young People. Minnesota, Journal of adolescent health, 88.

Mattila, A., Heinonen, L., Mäntymäki, A., Uusi-Mäkelä, N. & Ålgars, M. 2015. Sukupuolen korjauksen vaikutus psyykkiseen hyvinvointiin ja elämänlaatuun. Duodecim 2015;131:379–380.

Mielenterveystalo. 2019. Tietoa seksuaalisuudesta. Viitattu 23.8.2019, https://www.mielenterveystalo.fi/aikuiset/itsehoito-ja-oppaat/itsehoito/seksuaalisuuden_omahoito/Pages/tietoa_seksuaalisuudesta.aspx

MLL. 2017. Lapsen itsetunnon tukeminen. Viitattu 3.9.2017, <https://www.mll.fi/vanhemmille/tietoa-lapsiperheen-elamasta/vanhemmuus-ja-kasvatus/lapsen-itsetunnon-tukeminen/>

MLL. 2019. Mediakasvatus varhaiskasvatuksessa. Viitattu 28.11.2019, <https://www.mll.fi/ammattilaisille/varhaiskasvattajille/mediakasvatus-varhaiskasvatuksessa/>

Mäntyneva, M. 2016. Hallittu Projekti. Jäntevästä suunnittelusta menestykselliseen toteutukseen. 1.painos. Helsinki: Kauppakamari

Nissinen, J. 2011. Luottamuksen rakentuminen moninaisuutta kunnioittaen. Teoksessa L. Tuovinen, O. Stålström, J. Nissinen & J. Hentilä (toim.) Saanko olla totta? Helsinki: Gaudeamus Oy, 11–32

Nyyti ry. 2006. Liiallinen häpeä on haitallista. Viitattu 19.10.2019, <https://www.nyyti.fi/opiskelijoille/opi-elamantaitoa/tunteilla-on-vesti/liiallinen-hapea-haitallista/>

Opetushallitus. 2019. Mitä varhaiskasvatus on? Viitattu 30.8.2019, <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/mita-varhaiskasvatus>

Opetushallitus. 2019. Varhaiskasvatus. Viitattu 30.8.2019, <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/varhaiskasvatus>

Opetushallitus. 2019. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet pähkinänkuoressa. Viitattu 30.8.2019, <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/varhaiskasvatussuunnitelman-perusteet-pahkinankuoressa>

Ryttyläinen, K. & Valkama, S. 2010. Seksuaalisuus hoitotyössä.1.painos. Helsinki: Edita Prima

Ryttyläinen-Korhonen, K. 2011. Seksuaalineuvojana toimiminen. Teoksessa M. Ritamo, K. Ryttyläinen-Korhonen & S. Saarinen (toim.) Seksuaalineuvonnan tueksi. 2. uudistettu versio. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 10

Sairaanhoitajat. 2019. Sairaanhoitajien eettiset ohjeet. Viitattu 27.11.2019, <https://sairaanhoitajat.fi/jasenpalvelut/ammattillinen-kehittyminen/sairaanhoitajan-eettiset-ohjeet/>

Santalahti, T. & Lehtonen, M. 2016. Seksuaaliterapia. Juva: Bookwell Oy

Seta 2019. Seksuaalinen suuntautuminen. Viitattu 27.8.2019, https://seta.fi/sateenkaaritieto/seksuaalinen-suuntautuminen/?gclid=EAlaIQobChMliu3GsbKi5AIVBd-yCh1-IQQnEAYASAAEgKL9vD_BwE

Seta 2019. Sukupuolen moninaisuus. Viitattu 27.8.2019, <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/>

Silfer-Kuhlampi, M & Helkama, K. 2012. Syyllisyys, häpeä ja arvot erilaisissa kulttuureissa. Psykologia 47 (05-06), 2012.

STM. 2019. Seksuaaliterveyden edistäminen. Viitattu 24.8.2019, <https://stm.fi/seksuaaliterveys>

Suomen mielenterveys ry. 2019. Lapset puheeksi – lokikirja varhaiskasvatukseen. Viitattu 8.9.2019,

https://mieli.fi/sites/default/files/materials_files/lp_lokikirja_varhaiskasvatukseen_2019.pdf

THL. 2014. Edistä, ehkäise, vaikuta- Seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelma 2014–2020. Toim. R. Klemetti & E. Raussi-Lehto. 3.tarkistettu painos. Tampere: Juvenes Print

THL. 2017. Lapset nuoret ja perheet. Viitattu 25.9.2019, https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/tyon_tueksi/menetelmat/seksuaalisuus-puheeksi/valmiita-malleja

THL. 2018. Lastenneuvolakäsikirja. Viitattu 25.9.2019, <https://thl.fi/fi/web/lastenneuvolakasikirja/ohjeet-ja-tukimateriaali/menetelmat/hyvinvointi-ja-terveystottumukset/seksuaaliterveys>

THL. 2019. Vanhempien antama seksuaalikasvatus. Viitattu 27.9.2019, https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/tyon_tueksi/seksuaalikasvatus/vanhempien-antama-seksuaalikasvatus

THL. 2019. Varhaiskasvatus. Viitattu 3.9.2019, <https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/peruspalvelut/varhaiskasvatus>

Viestintäkeskus. 2019. Viitattu 20.10.2019, <http://www.xn--viestintakeskus-dib.fi/fi/Viestint%C3%A4tietoa.html>

Vuola, T. 2003. Mitä seksuaaliterapia on? Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim. 2003;119(3):261-266.

Väestöliitto. 2019. Miten tukea lapsen seksuaalista kehitystä ikätason mukaan? Viitattu 4.9.2019, <https://vaestoliitto-fi-bin.directo.fi/@Bin/82b79b603843323a57fd2fc3a8e89f20/1567627093/application/pdf/4122900/Koko%20ikätaulukko.pdf>

Väestöliitto. 2019. Pusuhippaa, lääkarileikkejä ja haikaravauvoja- tutkimus. Viitattu 16.10.2019, https://www.vaestoliitto.fi/vanhemmuus/tietoa_vanhemmille/pienten_lasten_vanhemmat/lapsijaseksuaalisuus/mihin-sivustomme-perustuu/pusuhippaa-laakarileikkejä-ja-ha/

Väestöliitto. 2019. Turvataidot ja lapsen keho. Viitattu 10.9.2019, <https://vaestoliitto-fi-bin.directo.fi/@Bin/97c8442e3e5eeb7112c56e8c70dee106/1568107064/application/pdf/6053282/Turvataidot%20ja%20lapsen%20keho.pdf>

Väestöliitto. 2019. Itsetunto. Viitattu 3.9.2019, <https://www.vaestoliitto.fi/nuoret/mina-ja-muut/itsetunto/>

Väestöliitto. 2019. WHO:n standardit Euroopassa. Viitattu 23.8.2019, https://www.vaestoliitto.fi/vanhemmuus/tietoa_vanhemmille/pienten_lasten_vanhemmat/lapsijaseksuaalisuus/kokonaisvaltainen-seksuaalikasva/standardit/

Yle. 2019. Jo 12-vuotiaita on uhattu somessa pornosivustoille päätyemisellä: yhä nuoremmat lapset törmäävät väkivaltavideoihin ja verkkokiusaamiseen. Viitattu 12.11.2019, https://yle.fi/uutiset/3-11029531?utm_source=facebook-share

Yle. 2019. Näin pedofiilit saalistavat suosikkipeleissä Fortniteissa ja Minecraftissa – asiantuntija neuvoo, kuinka lasta voi suojella verkossa. Viitattu 12.11.2019, <https://yle.fi/uutiset/3-10725554>